

STORLAGRET på Viberga

- ENKEL BYGGNAD ● LÅG HYRA
- ENKEL VARUHANTERING
- SOM BYGGER PÅ SJÄLVBETJÄNING

Men ni får varorna till låga
priser

- FRI PARKERING



HUSHÅLLENS FÖRENING
TEL. 0122 — 131 30



FINSPÅNGS BIBLIOTEK

Huvudbiblioteket: Kalkugnsvägen 11, tel. vx 132 40

Öppettider: Vard. 10—20, lörd. 10—14

Juni—aug. vard. 10—19, lörd. stängt.

Utlåning, artotek, barn- och ungdomsverksamhet, utställningar,
föreläsningar och musikprogram

Filialer på bl.a. Kvartersgården, Svälthagen
och i Hällestad, Igelfors, Lotorp och Rejmyre.

Ring huvudbiblioteket för närmare upplysningar! — Välkomna!



I Risingebygd

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT 1985
ÅRGÅNG 11

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

Årgång 11 - 1985

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING

Styrelse 1985:		Telefon
Ordförande:	Carl Thelander	290 69
Vice ordförande:	Evald Eklöv	107 69
Sekreterare:	Rita Persson	128 39
Kassör:	Brita Gustavsson	291 13
Intendent:	Bo Lönnberg	133 13
Bitr. intendent:	Per-Ola Jansson	164 50
Stugvärd:	Gunvor Gardell	292 90
Arkivarie:	Guðrun Kolsberg	177 29
Studieledare:	Ingrid Ekholm	135 46
Ledamöter:	Märtha Gustafsson	126 77
	Bengt Moberg	174 54
Repr. Auroraringen:	Arne Engberg	127 49

Årsskriftens redaktionsgrupp:
Guðrun Kolsberg
Märtha Gustafsson

Medlemsavgiften 1985 är 30 kronor.

Risinge Hembygdsgård kan besökas på följande tider:
Från den 1/6 till den 31/8 lördagar och söndagar mellan kl. 13.00—18.00 samt under juli månad dagligen. — På övriga tider efter kontakt med stugvärdan Gunvor Gardell, tel. 292 90.

Omslagsbilden:

Vinterbild på Fröbergs etablisement, Lotorp från början av 1900-talet.

FÖRORD

1985 års årgång av Risinge hembygdsförenings årsskrift är som läsaren genast märker osedvanligt diger både till omfång och innehåll. Att Risinge hembygdsförening slår så på stort — att ge ut en skrift av denna kaliber är en dyr historia — har två viktiga orsaker. För det första är det i år 350 år sedan Lotorps bruks tillkomst. För det andra är det precis 10 år sedan Risinge hembygdsförening startade sin årsskrift. Detta är visserligen 11 årgången men faktum kvarstår att år 1975 utkom föreningens första publikation.

Ser man tillbaka på de 10 åren kan man med en viss men blygsam stolthet konstatera att åtskilliga uppsatser i årsskriften fortfarande står sig väl vid jämförelse med mer professionella alster och också förmedlar en inte obetydlig kunskap om vår hembygds historia, dess liv och leverne.

Redaktionen hoppas att även detta opus skall finna nåd inför läsarens kritiska ögon. Ja, kanske till och med intressera, fängsla och ge ytterligare kunskap om hembygden.

REDAKTIONSKOMMITTÉN

Ur Lotorps bruks äldsta historia

Det är i november 1638. Inför tingsrätten i Lundby står förre ägaren till Klippeatorp, bonden Jöns, anklagad för mordbrand, en anklagelse, som om den visade sig sann, kunde följas av dödsstraff . . .

"Klagade Gilius Johanson till Jöns i Klipztorp, och tillade honom att ha bränt upp hans hammare och hus vid Loretorp, och vittnade Finwed Olufsson, det han hörde Jöns säga för ett år sedan, det var bra gjort att hugga töre och sätta eld på Gilius hus, efter han har gjort mig husvill. Jöns bekände sig ha sagt så och hotat Gilius med dessa ord, "Gilius skall snart bli husvill som jag." Till detta nekade inte Jöns heller, det har varit ett långeligt hat mellan Jöns och Gilius, efter Gilius har drivit Jöns från Klipztorp, och tillägger Gilius att antingen Jöns eller någon av hans tillskyndan har bränt upp gården. Så emedan gärningen är grav därtill har Jöns jätet och hotat Gilius med eld alldeles efter det 13 kapitalet i Högmålabalken. Pålades därför Jöns en tolvmannaed till nästa ting, således 1 det han själv inte har tänt på gården 2 att inte heller sådant var gjort av hans tillskyndan 3 det han inte heller har varit i råd med någon annan eller lejt därtill 4 det han inte heller vet vem som har gjort skadan. Denna edgång skall Jöns fullborda till nästa ting . . .

Ett halvår senare tas målet upp på nytt och Jöns kan inte fria sig . . .

"Då tingsfördes Jöns i Klipztorp som näst förlidne år 1638 den 14 november så väl som nu anklagades av Gilius Johanson att ha tänt eld på hans gård Loretorp och avbränt till aska så väl gården som hammarsmedjan och kvarnarna därav har Gilius lidit skada för över 5000 Dr. Och medan Jöns har hotat Gilius med eld och brandhärja, och jätet honom, det han skall bli husvill som han själv, för det Gilius har förmått med överheten så han bekom Klipztorp, det Jöns tillförene har haft, är Jöns pålagt att fria sig med tolvmannaed . . . Vilken edgång Jöns inte med en man mycket mindre med 12 man kan fria sig, nekade inte Jöns heller, det han har hotat Gilius för ett år sedan, han skall bli husvill för det han har hotat driva honom från Klipztorp som vidare 1638 års dombok utvisar . . . Utan Jöns dömdes efter Högmålabalken 12 och 13 kapitlet. Jöns har inget att böta med eller betala . . .

Så dramatiskt börjar historien om Lotorps bruk. Dess första tid finns skildrad i en Bergmästarrelation från 1720-talet;

"Lotorps hammar är belägen på Lotorps Skattehemmans ägor uti Finspånga län och Risinge socken 2 3/4 mil ifrån Norrköping utom Bergslaget, bestående av 2^{ne} härdar. Denne hammar har blivit uppbyggd år 1635 av Sal. Gillis Johansson De Flon, efter Kontraktet med Skattejordägarne av den 14 september 1635 som

sedermera konfirmerat är den 12 juni 1669, men blev året därefter 1636 av våldeld uppbränd, jämväl åter sedermera, så att hamnaren för den orsaken skull ej blev skattlagd, förrän år 1651, vilken De Flon i sin livstid possiderade, men efter hans död, tillträdde dess son Commissarien Sal. välborne Hr Johan AdlerCrona bruket, som det sedan transporterade på sin broder Sal. Gillius De Flon vars son Hr Johan De Flon sedermera detsamma genom arv och lösen possiderade, sedan egendomen med Kungl. Maj:t allernådigast dom blev för anspråk befriad, och som denne De Flon blev, efter Bergstingsrätten dom av den 18 januari 1714, som höglöblig Kongl Bergs-Collegium den 18 mars 1715 konfirmerade, erkänd till en anseelig summa att betala för undfånget förslag till framlidne Råd- och Handelsmannen i Norrköping Sal. Clas Johansson stärbhus intressenter, och som de efter föregången laga värdering erhöi högvälborne Hr landshövdingen Baron Leijonhjelms ordres av den 28 maj 1717 om immission uti Lotorps bruk, nödgades Factoren Hr Mårten Reeff, som hade jämväl anseeligt att fordra för gjort förslag, och efter det med Hr De Flon upprättade FörslagsKontrakt, som uti Kongl. BergsCollegii Protokoll den 27 juni 1712 in-tecknat är, icke allenast den 16 februari 1718 betala det Hr De Flon för undfångit lån var efter obligation av den 19 september 1706 skyldig till Risinge kyrka, utan ok den 24 februari 1718 förnöja Sal. Clas Johanssons stärbhus' intressenter för deras fordran, jämväl betala alla resterande Crono utskylder ifrån 1706 till och med 1719, så att dess fordran inalles sig besteg till 30000 daler 29 öre kopparmynt, varför uppdrog och transporterade Hr De Flon till Hr Factoren Reeff icke allenast Lotorps Bruk, med skattehemmanet Grostorp och 1/6 uti Lotorps skattehemman, utan ok skogsparken på Flasbjörke ägor med vad mera som föreningsskriften av den 16 januari 1720 innehåller, så att Hr Factoren Reeff nu är fullkomlig ägare av hamnaren . . .

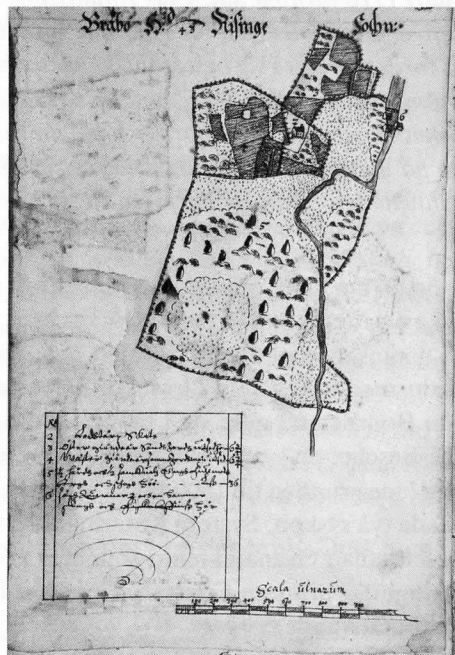
Vem var då Gillius Johansson De Flon som satsade all sin kraft på att anlägga ett nytt bruk så nära Finspånga i en vattenled, där redan Börsjö bruk fanns? Mäster Gillis bodde på Grostorp och nämns möjligen i ett kontrakt över anställda hos Louis De Geer som Gillis Constant med yrkestiteln "formeur" (formare). Hans far Johan Constant, som kom från Bourdeaux, gifte sig i Liéges, De Besches och De Geers hemstad, med Maria De Besche, en syster till den Wellam De Besche som tillsammans med Louis De Geer lade grunden till 1600-talets industriella expansion i Östergötland. Mäster Gillis hade två syskon. System Katarina gifte sig med en till Sverige inflyttad fransk officer, här adlad Granatenfeldt, som blev kommandant på Johannisborgs slott i Norrköping, där brodern Constans Constant De Flon, som släkten började kalla sig, blev affärsdrivande borgare.

Modern Maria De Besche blev tidigt änka och gifte då om sig med blivande brännmästaren, senare bryggmästaren vid Holmens bruk, Jan Moyael. Deras dotter,

mäster Gillis halvsyster, gifte sig med en till Sverige invandrad fransman, adlad Hägerstierna, blivande finansman med anknytning till De Geer. Till detta kommer att mäster Gillis kusin Carl De Besche inte bara var delägare i utan även platschef för de De Geerska anläggningarna i våra bygder.

Mäster Gillis De Flon var alltså genom släktskap och eget arbete nära knuten till järnhanteringen i och omkring Finspång. Det är därför naturligt för honom att ta kontakt med bönderna i Lotorps by och av dem arrendera strömmen nedanför byn. I strömmen mellan Ormlången och Gron fanns sedan länge vid de övre fallen både sågkvarn och mjölkvarn och i arrendekontraktet sägs att böndernas kvarnanläggningar inte skall få lida någon skada genom de vattenregleringar som fordrades för en hammare.

Byggnationerna kommer igång 1635 och snart dunkar hammaren fram de första stängerna, men som framgår av Bergmästarrelationen och tingsprotokollen avbröts verksamheten dramatiskt genom våldeld 1636 och genom mordbrand 1638. Gillis De Flon gav emellertid inte upp utan börjar omedelbart återuppbyggnaden och på en karta från 1650 kan vi se att hammaren på nytt står där.



Lotorp, Risinge socken, enl. De Rogiers karta 1650. I den övre delen av bilden syns vid 2 själva bybebyggelsen och vid 6 två sågkvarnar och en hammare.

Det var givetvis med våra mått mätt en blygsam anläggning. I ett tidigt Bergstingsprotokoll från 11 juli 1660 nämns:

För Lotorps hammare är Arfwid Andersson mästare
Mons Olofsson och Anders Olofson drängar.

I samma protokoll avbildas också troligen Lotorps bruks äldsta järnstämpel *GF*¹⁾

I den tidigare citerade Bergmästarrelationen ges också upplysningar om de villkor ägarna till bruket hade att följa:

”... År 1690 den 9 december har Kongl. BergsCollegium till underdånigst följ av Kungl. M:ts allernådigast befallning av den 18 maj 1689 i anledning av den uti Bergslagen hållne Commission utfärdat dess nådigaste Resolution om Lotorps Bruks bestående med de villkor 1^{mo} att till dess drivande inga kol köpes ur Bergslagen utan i Risinge, Regna och Skedevi socknar, dels bör uti kolköpandet Finspångs CronoBruk alltid hava preferensen 2^{do} böra ej någre lägenheter av hemman, skog och mark som nu för tiden med kol och andre nödvändigheter denna hammar underhålla på något sätt och under vad namn det vara kan, därifrån skiljas, utan allt framgent inseparabelt därunder förbliva. 3^{io} skall ok ägaren alldeles vara förbudt, antingen att taga annans tackjärn och utsmida det med sine eller köpekol, eller och tillåta någon att föra tackjärn till hammaren och det utsmida, efter bäggedera är och bör skattas för halvsmide och detta allt vid den plikt högbemänte Resolution innehåller.

Detta hammarverk har en tämmelig god vattudrift, som kommer utur sjön Afweren i Närke, och driver verket med underfall, havandes Kongl. BergsCollegium igenom brev av den 6 mars 1691 förklarar, att Börgöls hammar intet får prejudicera detta bruk med vattudämning. Kolen som requireras årligen till denna hammars drivande av 750 läster med byggningskolen inberäknade, köpes ifrån de socknar som ovanförmänt är, jämväl från skattehemmanet Lotorp, varest åboerne förmedelst Contracterne av den 14 september 1636 och den 12 juni 1669 obligerade är, att av den där befintliga skogen leverera kol och dylikt mera som behöves till Lotorps Bruk, jämväl erhålles från de under Lotorps bruk köpte skattehemmanen efter fastebreven näml Asketorp den 10 juni 1642 och Grostorp den 11 Oktober 1654,

¹⁾ Allt järn som tillverkades kontrollerades vid järnvägen före export. För kontrollens skull var allt stångjärn stämplat. Stämplarna för Lotorps bruk såg ut på följande sätt:

F stämpel enl. stämpelbok 1694/1711



vanligast förekommande stämpel
— enl. stämpelbok 1777

till vilka skattehemman Lortorp, Asketorp och Grostorp är stor vidbegripen skog, som intygades vid den undersökning som hölls efter Kungl. Maj:ts allernådigste befallning av den 27 februari 1717, samma år i april, varandes ej ringa att reflektera uppå den skogsmark som den 6 januari 1671 är vorden köpter av skattejordäganderne i Flasbjörke på vilken skogspark för detta är klander gjort, som skulle det vara allmänning, men är sedermera efter Kungl. Göta Hovrätts ordres av den 20 maj 1707, igenom Risinge Tingsrätt den 16 september avsågde syningsdom befunne ligga på Flasbjörke skatteägor och inom dess rå och rör, dessutom är vid Bergs- och hammartinget den 10 juli 1706, efter Kungl. Bergsordningen av år 1649 vorden efterlåtit till Lotorps bruk uppkola det myckna väderfälle och skatändar som ligga efter kullhugget sågtimmer på skattehemmanet Tjutorps ägor.

Tackjärnet, som icke tillverkas vid egen masugn, köpes ifrån Vånga och Nora Bergslager. Varandes hammaren taxerad till 350 skp årligt smide. Vattudräkten kommer ifrån sjön Stora Ormlången."

Att så många nya hammare anläggs utanför de egentliga bergslagarna under 1600-talet beror framförallt på att skogen kring de gamla anläggningarna var i det närmaste helt slut. Det gick ju åt enorma mängder skog både vid tillmakningen i gruvorna och som kolved. Kronan ingrep då och förklarade för bergsmännen att de skulle ägna sig åt att bryta malm och åt att förädla malm till tackjärn men sluta med att anlägga hammare. Den fortsatta förädlingen till stångjärn och färdiga produkter vid hammarsmedjor och manufakturverk skulle flyttas ut till områden utanför bergslagerna, där skog för kolning fortfarande fanns.

De nya bruken fick trots det redan från början många problem att brottas med. Det var problem med råvaror, transporter, kolanskaffning, vattentillgång, kapital etc och det gäller även Lotorps Bruk.

Men ändå . . . snart frustade långa rader av hästar på väg med kolyssar genom skogarna runt bruket — Asketorp hörde till De Flons ägor — mot det nybyggda kolhuset som ännu inte fått de enorma dimensioner det skulle få under 1800-talet då det rymde 8000 läster eller 16000 m³ eller 256000 skottkärror!

Men visst imponerade de nya byggnaderna på rimfrosts-käggiga körkarlar som kanske under färden hejdots av argisinta representanter för Finspång. Bruksägarna på Lortorp hade nämligen hela 1600-talet igenom tvister med De Geerna på Finspång om det eftersökta kolet och i Finspång kunde man hela tiden åberopa kungliga brev om att inget fick "präjudicera" Finspång.

Tvisterna för De Flon rörde även vattentillgången. I början var det ägarna till Börsjö som klagade på att De Flon genom vattenreglering hindrade verksamheten för

dem men snart är det Lotorps tur att klaga. År 1684 anlades Börgöls bruk, med De Geer på Finspång som delägare. Nästan omedelbart kommer klagomål från De Flon till dåvarande bergmästaren Knut Dreffling "angående updämning wid Hammaren i Börgöl som skulle präjudicera Lohrtorps Bruk". Nya tvister och klagomål i vattenfrågan skulle följa så länge bruken existerade.

Eftersom det var svårt med transporter i ett i det närmaste väglöst område, där det egentligen bara var vintervägarna över kärr och sjöar som fungerade, är det inte underligt att man runt de nya bruken intensivt sökte efter järnmalm för att slippa transporter av tackjärn. För Lotorps del kom intresset att främst riktas mot Flasbjörke gruva. Det är inte helt klart när gruvan där började bearbetas men i protokoll från Bergsting 1660 sägs:

Efterskrevne hava varit från första begynnelsen uti samma gruvearbete som är:

- | | |
|--|--|
| – Gilius och Olof Larsson i Lortorp | – Holsten i Bleckstorp och Olof i Botten |
| – Mårten i Rimshult och Börje i Mottorp | – Sven och Jöns i Flasbjörke |
| – Per Andersson i Flasbjörke, Bengt i Ramstorp | – Tohr och Nils i Näfstorp |
| – Anders i Ramnstorp | – Per och Sven i Mark |
| – Nils och Lars i Hälla | – Olof och Jon i Börgöl |
| – Erik i Kolvetorp och Per i Hårtorp | – Nils och Lars i Björke |
| – Lars och Anders i Asketorp | – Jon i Gollbo och Olof i Björke |
| – Gisle och Börje i Kottorp | – Per Jonsson i Humletorp och Jon i Grostorp |

Av det här protokollet framgår att en Gillius i Lortorp var med bland de första som hade andelar i gruvan. Det måste anses rimligt att antaga att det här är fråga om vår mästare Gilius De Flon.

Vid gruvan inträffade nu 1661 en svår olycka varvid två kanske tre personer omkom. Arbetet låg en tid nere men togs åter upp nu med följande nya intressenter:

Risinge socken:

- Länsman Gudmund Larsson Viberga
- Wibjörn Arfvastesson Viberga
- Olof Larsson Viberga
- Anders Andersson i Ramstorp
- Bengt Svensson i Ramstorp
- Anders i Lortorp

Regna socken:

- Pehr Monsson i Giedde
- Mons Mortensson i Ingesgiöhl
- Mons Olofsson i Ingesgiöhl
- Olof Gottskalksson i Ingesgiöhl
- Arfvid Pålsson i Simonstorp

(Att observera är att den kände, kanske ökände, länsman Gudmund Larsson finns bland de uppräknade).

Snart behövdes mer kapital och arbetskraft, bl a för ett nytt uppforderingsverk, en s k järnlina, och nu vidgas på ett intressant sätt kretsen av personer som köper andelar i gruvan, alla givetvis i förhoppningen om snabba vinster.

- | | |
|--|---|
| - Måns Mårtensson och Guskalk i Ingesgärde | - Sven Nilsson i Backa, Per i Gedde |
| - Olof i Näfstorp, Sven i Viberga | - Pål i Stenstorp, Nils i Skäftesfall |
| - Jon och änkan i Ölstad | - Anders och Nils i Ölstad |
| - Lars Larsson i Ölstad, Anders i Ysunda | - Nils, Tyres och Måns i Össby |
| - Gudmund, Håkan och Mattis i Ingelstad | - Bengt Persson och Bengt i Översta Ingelstad |
| - Måns Svensson, Hans Eriksson i Hult | - Anders Persson i Hult, Lars i Ekedalen |
| - Anders Jonsson och Sven Månsson i Hult | - Lars Persson i Ölsta, Hans i Näs |
| - Sylvester i Skirnäs, Olof i Torp | - Jöns i Tjuttorp, Sven i Övertorp |
| - Sven, Håkan i Tvartorp | - Jöns och Måns i Bottorp |
| - Börje i Hult, Hans i Lämnäs | - Mattis och Bengt i Hjelmstorp |
| - Jon och Bengt i Lämmetorp | - Jon i Rist och Anders i Vistinge |
| - Håkan och Per i Bondesäter | - Måns Nilsson och Per Månsson i Vistinge |
| - Hans och Simon i Vistinge | - Håkon och Olof i Melby |
| - Hans i Melby och Hans i Gammalstorp | - Anders och Bengt i Olstorp |
| - Nils Olovsson och Sven Torstensson i Olstorp | - Jon, Hans, Håkan i Ramstorp |

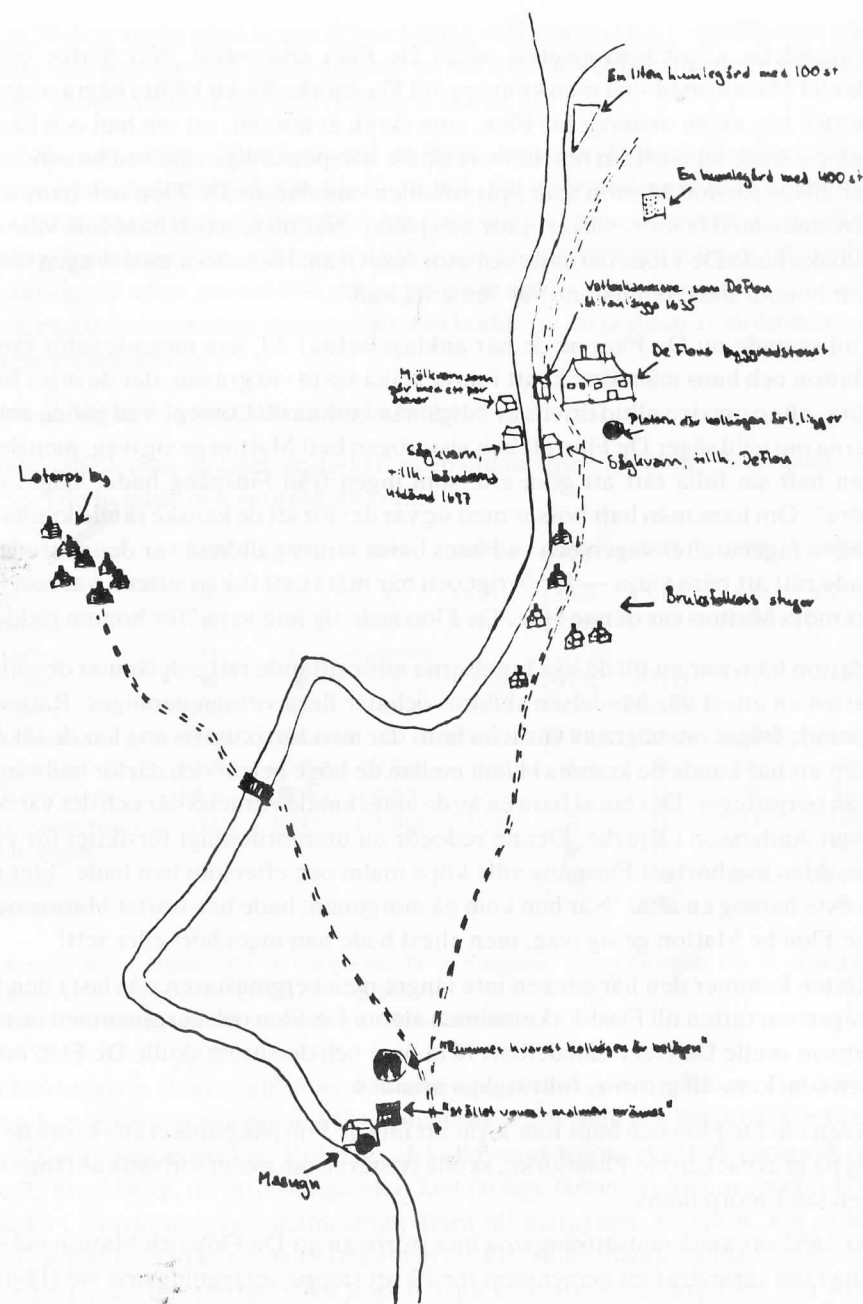
Förädlingen av den malm som bröts skedde till en del vid en liten hytta vid Flasbjörke, något kanske vid Brestorps hytta nära Ramstorp, men som det står i protokollet med förteckningen över intressenterna:

"Ok de nyantagne villia byggia Masugnarne, näml. een vidh Lortorp och een vidh Vistinge — och är godhe strömmar, är väl belägne medh skogh."

Hur det blev med masugnen vid Vistinge eller Lämnäs är ej helt klart, men vid Lotorp kom masugnen att anläggas vid nedre fallet på östra sidan av ån och där vara i bruk till 1708 då den flyttades till motsatt sida av strömmen. Den revs och ersattes av ett manufakturverk 1720.

De Geer i Finspång kunde givetvis inte stillatigande se den här utvecklingen med gruvdrift i Flasbjörke och tackjärnsframställning i Lotorp. Ganska snart började hans utsända att köpa upp gruvandelar och malmotter från enskilda bergsmän vid gruvan. Det var ju nämligen så vid gruvbrytning att man arbetade gemensamt men sedan delade på resultatet — allt i proportion till arbetsinsats. Det är strax dags för en urladdning och den kommer 1682 då De Flons män från Lotorp möter De Geers från Finspång på gruvbacken vid Flasbjörke.

Det kan väl aldrig klarläggas vad som hände där i gryningen den 21 mars 1682 men av rättegångsprotokollen framgår att det var länge uppdämda motsättningar som kom i dagen. De Geer hade som nämnts upptäckt de fördelar De Flon hade av att få huvuddelen av malmen från Flasbjörke till Lotorp och successivt börjat köpa upp



Den här kartan visar anläggningarna i Lotorp år 1698.

gruvandelar något som givetvis också De Flon observerat. När därför inspector Daniel Matton med sina män kom upp till Flasbjörke för att hämta några malmplotter möttes han av en ursinnig De Flon, som skrek åt honom, att om han och hans män inte packade sig därifrån omedelbart skulle han personligen slå ned honom. Att det var allvar förstod Matton som i protokollen omtalar att De Flon och hans folk var utrustade med bössor, värjor, yxor och påkar. När nu han och hans folk ville dra sig tillbaka hade De Flons barns informator rusat fram till honom med dragen värja och bett honom slåss, om han nu var "en ärlig karl".

Vad svarade nu De Flon på de här anklagelserna? Jo, han menade inför rätten att Matton och hans män försökt att i smyg snika sig in vid gruvan, där de inget hade att göra, eftersom den alltid drivits av bergsmän knutna till Lotorp. Vad gällde anklagelserna om våld säger De Flon att han visserligen bett Matton ge sig iväg, men det hade han haft sin fulla rätt att göra eftersom ingen från Finspång hade "något där att göra". Om hans män haft bössor med sig var det för att de kanske skulle kunna skjuta någon fågel utefter vägen och vad hans barns lärare gällde så var denne student och hade rätt att bära värja — för övrigt och här märks att ilskan sitter i, var han beredd att möta Matton var denne ville. De Flon sade sig inte vara "för honom rädder".

Matton hänvisar nu till de nya hotelserna inför sittande rätt och lämnar dessutom till rätten en attest där händelsen skildras och där flera vittnen namnges. Rättens ordförande frågar om några av vittnena finns där men försiktigtvis nog har de säkert förstått att här kunde de komma i kläm mellan de höge herrar och därför hållit sig borta från bergstinget. Det fanns bara en av de antecknade vittnena där och det var bonden Sven Andersson i Björke. Denne redogör nu utomordentligt försiktigt för vad han vet. Han har hört att Finspång ville köpa malm och eftersom han hade "litet malm" tänkte han sig en affär. När han kom på morgonen, hade han träffat Matton och hört De Flon be Matton ge sig iväg, men eljest hade han inget hört eller sett!

Rätten kommer den här gången inte längre men bergmästaren slår fast i den viktiga frågan om rätten till Flasbjörkemalmen att om De Flon och bergsmännen inte skötte gruvan skulle De Geer omedelbart få ta över och dessutom skulle De Flon inte hota den som kom till gruvan i fullt lagliga ärenden.

Även om De Flon och hans folk lovar att inte ge Finspångsfolket stryk, om de visade sig på gruvbacken vid Flasbjörke, skulle tvisterna om malm fortsätta så länge masugnen vid Lotorp fanns.

År 1682 var ändå motsättningarna inte större än att De Flon och Matton vid samma ting fann varandra i ett gemensamt försök att stoppa anläggningarna vid Hävla. Men här kämpade de förgäves mot en alltför stark motståndare. Landshövding Jakob Fleming hade kungen och kronan på sin sida.

Efter en 50-årig uppbyggnadsperiod fanns alltså vid Lotorp i slutet av 1600-talet både hammare och masugn och kanske planer på att liksom vid Börsjö starta manufaktur-smide. De planerna skulle inte realiseras förrän 1719.

Här var liv och rörelse. Föga hade väl de båda skattebönderna Anders och Olof i Loretorps by anat att så mycket skulle förändras, när de arrenderade ut strömmen till Mäster Gillis. Nu vid sekelskiftet 1700 har man uppe i Lotorps by vant sig vid dånet från stångjärnshammaren, vant sig vid att se sotiga smeder bära stänger till järnboden, vant sig vid att se gnistor från masugnen mot natthimlen, men ändå . . . kanske fanns en motsättning mellan järnets män som bodde på östra sidan av strömmen och bönderna på den västra?

Hur många var det då som arbetade vid bruket?

Följande tabell visar antalet anställda vid hammarsmedjan under 1690-talet och anger vart de flyttade och varifrån de kom.

LOTORP	1692	1693	1694	1695	1696	1697	1698	1699
Nils Katt	X	X	X	(X Fi)	(X Fi)	(X Fi)	(X Fi)	(X Fi)
Pehr Månsson	O	O	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)	O
Mattis Dufwa	O	O	ut ur bruket					
Anders Orre	●	●	O	(O Fi)	(O Fi)	(O Fi)	(O Fi)	(O Fi)
Johan Clason	(O So?)	O	O	O	O	demiterat		
Jöran Andersson	O Gl	(O Gl)	O	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)	(O Bö)
Olof Andersson	(O Bl)	(O Bl)	(O Bl)	X	X	X	X	X
Mattis Holstensson	(● Bl)	(● Bl)	(O Bl)	O	O	O	O	O
Erich Erichsson Werre	(O Q)	(O Q)	(O Go)	(O Ca)	O	O	O	(O Bö)
Anders Börjesson					●	O	O	O
Olof Classon					/●	/●	(● Hä)	(● Hä)
Anders Olofsson						/●	●	●

Bl = Börgöl, Bö = Börsjö, Ca = Carlström, Fi = Finspång, Gl = Grytgöl, Go = Godegård, Hä = Hävla, Lo = Lotorp, Q = Qvarn, So = Sonstorp.
X = Mäster, O = Mästersven, ● = Lärodräng, /● = Kolpojke.

Järntillverkningen sköttes alltså av 4-5 arbetare varav en var mästare. Det här är dock endast en del av sanningen. Många människor i bygden fick direkt och indirekt sin försörjning genom bruket. Kolning och kolkörning tog mycket folk i anspråk och livsmedel skulle fram till bruksmagasinet. Det färdiga järnet skulle transporteras till järnvägen i Norrköping och malm skulle fram till masugnen, tackjärn, när sådant inte i tillräcklig mängd kunde framställas vid bruket, skulle hämtas ända från Örebro under spännande färder från vilka körkarlarna kom åter inte bara med nya varor utan även med nyheter och nya idéer som sakta spreds i bygden.

Vid själva sekelskiftet 1700 anger hammartingsprotokollet följande anställda vid bruket:

Hammarsmedsmästare:	Olof Andersson
Mästersvenner:	Mattis Holstensson, Per Månsson, Anders Börjesson
Lärodräng:	Anders Olofsson
Byggmästare:	Erich Erichsson nyss antagen
Bute:	Olof Börjesson nyss antagen
Kolare:	Anders Olofsson, Måns Börjesson nyss antagen
Huggekarlar:	Gabriel Gabrielsson nyss antagen, Anders Smålänning, Erik Jonsson

Hammarsmedsmästaren Olof Andersson skall snart rymma från skulder och tvister med bruksägare Johan De Flon och sedan återkomma inte längre som högt ansedd mästare utan tvingas kämpa vidare som enkel körkarl, bute.

Men även släkten De Flons tid var ute. Som så många andra hammarpatroner kom ägarna till Lotorp i händerna på sina förlagsmän, i deras fall borgare i Norrköping, och som framgår av den tidigare återgivna bergmästarrelationen slutar den första perioden av Lotorps historia, den De Flonska, med att Norrköpings borgaren Factor Mårten Reeff blir ensam "fullkomlig ägare av hammaren". Johan De Flons skulder var då 30000 daler kopparmynt!

Det är ändå de här första hammarpatronerna De Flon som tillsammans med skickliga smeder gör Lotorps bruk känt för att tillverka ett gott järn. Det omdömet skulle komma att stå sig genom århundradena.

När Lotorps tid som järnbruk var slut, 1919, och brukets kvarvarande byggnader en dag inspekterades av representanter för Jernkontoret är det alltså ingen tillfällighet att en av de gamla smederna, litet låghalt men med en Lotorpssmeds obändighet, trängde sig in bland de höga herrarna, sträckte sig upp på sitt längsta ben och sa: "Dä ska jag säga er, Ni får aldrig den tåga i järnet mer!"

Aron Oskarsson

Källor och litteratur:

Bl a
Ur Södra Bergmästararkivet (VLA)
Ur Bergskollegii arkiv (RA)
Bergsten: Östergötlands Bergslag Lund 1946
Broocman: Beskrifning öfver . . . Norrk. 1760
Helmfrid: Norrköpings Historia. Tiden 1565—1658
Öjring: När Lotorps bruk brann. Förr eller senare nr 1/82

Uppgiftslämnare:

Viggo Jacobsson, Christer Öjring, Delt. i TBV:s kurs om järnhantering.



Två Lotorpssmeder: till vänster Wickman och till höger Gustaf Brevitz

Från pojkårens Lotorp

Nedanstående innehåller Lotorpsbefolkningens gängse benämningar och språkbruk.

Under 280 år färskades tackjärn till smidbart järn i Lotorp. Med sista skiftet julafton 1915 — mitt födelseår — slog smältsmedjan igen. Brukets betydligt yngre verksamhetsgrenar martinverket och ånghammarsmedjan fick en nådatid på ytterligare 4 år.

Jag har självfallet inga personliga minnen av hur smältsmederna i sina långa vita arbets skjortor på sommaren gick mellan bostaden och smedjan. Jag minns ångvisslans hessa ljud. En gång när jag tillsammans med mor gick Smedvägen och Smedbacken kunde vi titta in genom de öppna dörrarna i ånghammarsmedjan. Jag skymtade morfar bland alla smeder som rörde sig därinne, där allt syntes svart utom den gulröda stora järnklumpen, som formades under 6-tonshammaren som rörde sig upp och ned. Några minnen av dånet från hammarlagen fastnade inte i 3-åringens huvud. En annan gång vid samma tidsskede gick mor och jag rätt över vägen från hotellet mot bostadshuset Göteborg och Malmö. Vi gick järnvägsspåret över kanalbron med Svartlings elektriska förråd och verkstad till höger. Till vänster mellan järnvägsspåret och stålgluteribyggnaden låg skrothögar. När vi gick förbi höll "Hejlar'n" på och hissade upp den tunga stålkulan i den höga "hejleställningen", lösgjorde kulan, som med stor kraft slog sönder skrotpjäsen av tackjärn, så det blev lämpligt chargerbara bitar att mata in i smältugnen.

De vana och skickliga järnverksarbetarna flyttade vid den här tiden till andra järnverk i landet. En del började vid de nya industrierna i Finspång hos bröderna Ljungström och/eller "Metallen". En del tog arbete vid det nyuppförda sågverket — Yxviken. De äldsta men ännu arbetsföra ställdes till skogsvaktarens disposition för lastning och lossning av skogsprodukter och annat liknande.

Biltransporter hade ännu ej kommit i allmänt bruk. Klenvirkessortimentet av olika slag kom fortfarande till Lotorp med pråmsläp efter ångbåten "Sofia" senare "Färdig".

Bönderna ute i skogsbyarna fullgjorde fortfarande sina arrenden genom att kola milor om hösten. Träkolet kördes på vinterföret till det stora kolhuset vid Lotorp och såldes till järnverk som fortfarande hade behov av träkol.

Vi barn som upplevde rivningar och flyttningar av maskiner uppfattade allt som ögonblicksbilder med något av äventyr i. Jag minns när manufaktursmedjan hade rivits hur smederna Tolf och "Huggen i örat" satt och rensade tegel som skulle komma till ny användning.

Den första höga skorstenen som fälldes var den fyrkantiga, som betjänade martinverket och stålgluteriet. Detta var i början av 1920-talet. Mycket folk hade samlats på kanalbanken för att se på skådespelet — och så föll skorstenen med doner och brak och ett dammoln mot himlen. Några år senare fälldes skorsten nr 2, som var den högsta och största och hade betjänat ånghammarsmedjan. Karlarna arbetade med mejsel, slägga och spett för att åstadkomma liksom ett stjälpugg för att styra åt rätt håll i slänten mot Tallglänta. Så sprängdes med dynamit och med en duns föll den höga skorstenen precis som beräknat.

Den stora ånghammaren monterades ned och försålades till Kolsva Jernverk, där den användes för mycket grovt smide ännu under flera decennier under namnet av "Lotorpar'n".

Karlarna arbetade med rivningen i många dagar. Till slut var det endast 4 armsgrova grundbultar kvar i den stora gropan. Vid saneringen av platsen för ånghammarsmedjan skar man med skärbrännare av grundbultarna strax under marknivå. Nu sover de en törnrosasömn under ängsblommor och björklövs sus.

Med Yxvikens tillkomst upphörde timmerflottningen till Butbro. Den långa flottningsrännan från dammbron till kanalbron vid brukskontoret revs bort. Virket användes som byggnadsmateriel vid uppförande av Frans Widmans snickeriverkstad.

På området för ånghammarsmedjan och manufaktursmedjan uppförde Fiskeby bolag ett uppfordringsverk för upplag av massaved. Stockarna flottades genom Lotorpsån och ända in i kanalen. På höstarna var hela området fullt av 4—5 meter höga staplar med massaved som skulle torka och så transporteras till Skärblacka för vidare förädling.

De tomma smedjorna, kolhusen och massavedsupplaget blev spännande men otillåtna lekplatser. En gång kröp vi in i det murade valvet till skorstenen vid smältsmedjan i avsikt att klättra upp ett stycke i den höga skorstenen. Där fanns ju inmurade stegjärn. Jag minns att Yngve vågade klättra högst . . . När vi tittade uppåt syntes himlen som en stor blå fullmåne.

På vintrarna var vägarna svarta efter alla kolforor som skulle till det stora kolhuset. Det var ett omtyckt nöje för oss pojkar att åka med ett stycke på hemvägen, då hästarna sprang och bjällerklängen hördes lång väg. Gissa om vi blev sotiga! Det var faktor Frick som skrev upp alla kolleveranserna från bönderna i sin bok.

På Fröbergssidan kolades ej längre men det högs mycket meterved som skulle köras hem på vinterföret. Och vilka hästar! Pantzar, Balder, Diana och Oden. Odens stolta huvudhållning var precis som vinjetten på Folkskolans barntidning.

Under sommarhalvåret var båttransporterna Sandudden/Börgöl — Lotorp en viktig del av vardagen. Det var Karl Allard som var kapten/maskinist på ångbåten. I regel hade man ett pråmsläp om två pråmar. Karl Dahl skötte rodret på den första pråmen medan Trumslagare-Gustav såg till att den andra pråmen också gick i rätt kurs. — Det hände sig att min fästmo Louise och jag i mitten av 1930-talet besökte goodtemplarnas distriktsmöte i Vadstena. Högtidlig och värdig samling i Den Heliga Birgittas "blåkyrka". Vid parentationen över hädangångna nämndes så trumslagaren Gustav Gustavsson från logen i Lotorp. I en blixst såg jag framför mig hur han brukade skoja med oss barn på verandan till Tallgläntan och hur han med van och skicklig hand styrde pråmen rätt i den trånga och tvära "Åfallekröken". Så fick en av de många med ideal för folkförbrödning och fred i hela världen ett minnesord i en av länets mäktigaste byggnader. Det kändes en förtätad stämning och varm känsla i bröstet.

Vid vackert väder på sommaren kunde de gamla smederna slå sig ned på en soffa i bruksparken och prata både allvar och historier om fiske och annat. "Store Bonn" pratade väl om sina pojkar i Amerika. Annars var det nog så att det var Vickman som tog hem poängen i historieberättandet. Vid midsommar och när de hade några dagars semester kom utflyttade hem för att hälsa på släkt och vänner. Där kom Karl Visell från Tannefors, Valfrid Bohman från Ramnäs, Carl Rodin från Fagersta, Melker Kernell och Axel Dufva från Motala Verkstad, Gunnar Stenkvist från Boxholm, Karl Andersson från Stockholm, Karl Almgren från Bofors, Karl Bäckman från Näfveqvarn, Bernhard Rehn från Svedala etc, etc. och då blev bruksparkens soffor än mer frekventerade.

Ibland hölls auktion på bruket. Det var vanligast på lördagseftermiddagen höst eller vår. Det var uppskattade tillställningar som samlade mycket folk. De flesta auktioner hölls av "Kalle Jäger" i Bäckebo. Han skämtade friskt och på ett mustigt språk med smederna som ej blev svaret skyldig. Auktionisten var en reslig karl som ibland gjorde inkasseringsturer och hade kontoret i sin rymliga axelväska av kalvskinn. På sommaren ordnades också lustresor med ångbåt och lövade pråmar. Färden ställdes till Sandudden/Flasbjörke. Det var alltid hög stämning ombord och mycket sång och musik.

Fotbollssporten gjorde sitt intåg. Gästande lag hade omklädningsrum i brukets mangelbod medan hemmalaget fick nöja sig med att hålla till under den stora granen vid fotbollsplanen. Vad vi smågrabbar såg upp till de stora grabbarna, Eskil Hellerstedt, Pontus Ling, Bertil Österberg!

Under sommaren var vi pojkar sysselsatta med att gallra rovor, ändlöst långa drillar, som mättes med famnstav. Man kunde tjäna 8—10 kronor om man var flitig.

Gallringsperioden omfattade väl 1—2 veckor. Så var det bärplockning. Regniga dagar en tur till Skiren med metspöet. Fiskelyckan var i regel dålig. Skogsvägen från "Kärngfisket" till Skiren räknades inte i meter eller minuter. Barn hade inga klockor den här tiden. Nej, vi räknade i kolbottnar: 1:sta där ungdomslogen brukade ha gökotta, 2:dra avtagsväg till Kvarnsjön, 3:dje där vintervägen Skiren — Kvarnsjön gick fram, 4:de avtagsväg till Blixtorp och sist hjortronmossen vid Skirgölen.

Ibland lekte jag med Evert och Dagny. De bodde i byn i nämдемansgården. Där bodde även "gubben Ulrik", som var gammal vorden. Att minnesbilden av honom är så klar beror säkert på att han avvek från gängse klädbruk. Jag minns honom från det jag var i 6-årsåldern. Han kom trappan utför — under medellängd, magerlagd, hjulbent. Han hade skarp örnäsä och polisonger. Han tog käppen, satte på sig träskorna, som var bandade med järn och försedda med bakkappa av läder, gråvita yllestrumpor till knäet, knäbyxor av sämskat älgskinn, förskinn utan bröstöverstycke, trädgårdsmästareblus knäppt framtill och slejf i ryggen, kort oknäppt väst och på huvudet en låg mössa med styv skärm.

Längre fram när jag hjälpte Sten som var gubbens dotterson med fiske — jag var i tidiga tonåren — fick Stens morföräldrar alltid del av fångsten. Då kunde gubben Ulrik berätta om fiske- och jaktäventyr och annat från sitt långa liv som han varit med om. En gång berättade han att han varit med och kört fram sten när Risinge kyrka byggdes och han berättade att där predikostolen är placerad växte en jättegran, som karlarna högg på i flera dagar innan den föll till marken.

Några dagar in på höstterminen 1924 — jag hade börjat i tredje klass och var nyss fyllda 9 år — var vi pojkar efter skolans slut vid Udden och badade. De flesta av oss var simkunniga från 6—7-årsåldern. Någon kom och ropade att skollärare Olsson hade drunknat i Näfssjön. På med kläderna och språngmarsch till uppgivet ställe. Det var en blåsig dag med skum på vågorna. Vi hade mött två gråtande lärarinnor och framkomna förstod även vi förstämde nioåringar att all hjälp var för sent.

Det skulle komma en ny skollärare. Tre hade hållit provlektioner. Pappa hade talat med skolrådets ordförande och frågat vem man skulle rösta på när det blev val vid kyrkostämman. Han fick till svar. Rösta på Elmgren! Han har studentexamen. Rektor Lagerström vill ha en annan. Det blev Elmgren, som efter ett par år drog vidare till Norrköping, där han blev aktad riksdagsman och initiativtagare till Marieborgs folkhögskola.

Hela skoltiden talades det om att vi skulle få en ny skolbyggnad i Lotorp. Skolbyggnaden kom till långt efter min skoltid. Det var en bra skola — inga sociala skiktningar, ingen betygshets och ingen jakt efter poäng. Det fanns säkert ingen bland eleverna som kände till orden realskola och läroverk. När vi haft hemläxa i

räkning och samlades i "Vagnskövet" vid bruksstallet för att jämföra resultaten blev säkert eventuella ändringar genomskådade av läraren, som kände sina disciplar väl.

Pappa var fackligt och politiskt aktiv och understödde även skriftställare J L Saxons ideer framförda i tidningen Såningsmannen. Pappa ombesörjde distributionen av tidningen Metallarbetaren till fackföreningens medlemmar och han var även ombud för tidningen Såningsmannen.

Det var naturligt att familjens barn fick hjälpa till vid tidningsutbärningen varje lördagseftermiddag. När det var min tur att börja hjälpa till fanns endast Såningsmannen kvar. En kvartalsprenumeration kostade 1:35 och efter en tid höjdes den till 1:50.

Lördagsturen med tidningspacken gick över Lindbergs gård och stigen fram till "Fallet" eller "Grå-lus", det senare namnet användes mest. Här bodde Axel med hustrun Anna och två vuxna barn. Man sade "Axel på Fallet" eller Axel i "Grå-lus". Mörka stjärnklara höstkvällar gick Axel ute och studerade stjärnbilderna och Vintergatan. Han kunde sedan förutsäga hur vädret skulle bli de närmaste månaderna.

Stigen fortsatte upp mot de tre bostadshusen vid Tallglänta, där de största huset högst uppe på berget i folkmun kallades "Galet satt". Jag lämnade tidning hos Rulle och hos syskonen Alma, Arvid och Otto "Janne" som hade gemensamt hushåll.

Nästa anhalt var Herrgården där A.P. Andersson bodde i den södra flygeln. På äldre dagar hade han som syssla att rasta förvaltarens jakthund. I norra flygeln bodde "göken" Österberg med hustru, en kvinna med skarpa drag och stora guldringar i öronen. Österberg tyckte inte om sitt öknamn och sprang ofelbart efter pojkar som hoade på honom. Mor Österberg sa en gång på sin sjungande dialekt: "Gå hem och göka på far din och mor din men här är du tyst!"

Nästa anhalt var "Klämman". Här bodde smältsmeden G. Backström. Han hade en djup basröst och hustru Alma talade boxholmsdialekt. Här bodde även Ernst Moberg. Han skojade ofta med oss skolbarn när vi drog förbi där han satt ute i vårsolen.

I "Mellanskuttet" bodde "Adel" Visell och Alfred Bergling. Strax i närheten växte en stor oxel. På höstarna klättrade vi upp och åt oxelbär. När det blev för stimmigt kom mor Visell ut på trappan och ropade: — Ni får ta "bära" men trampa inte ner rogen för "bonn".

Efter "Rävlämnen" hade tidningspacken lättat. Här bodde "Kalle-Jonas", Oskar Skeppstedt, Lill-Hulten och hans Helena, Oskar Bergling och "Porjus" Pettersson. Högst upp på tredje våningen bodde Karl Visell som alltid var glad och fryntlig trots sitt handikapp. Han hade ett snett ben. Han sög gärna på sin kära snugga. Nyinflyttad på tredje var också "Alfred-Ors" som stökade med sitt hushåll och nytilverkad kristallradioapparat.

Kalle-Pelle med familj bodde i Stockholm. Här hade jag flera skolkamrater. I huset bodde också metodisternas lokalpredikant P.A. Pettersson, som nu var en av de äldsta invånarna. Karl Källman, "Kometen" och "Stor-Adel" fanns också i huset.

I Göteborg och Malmö hälsade jag på hos "Stålräckarns", min morfar och mormor och hos Kalle Dahl med de buskiga ögonbrynen. Han gnolade alltid och sjöng när han gick med sin vedkorg. Här bodde smältsmeden Konrad Rehnberg med hustru Oskarina. Rehnberg var född på Lotorp och hade som ung arbetat i spiksmedjan vid nedre forsen. Han mindes hur Tallglänteskogen stod tät ända ned till kanalen. I Malmö hade "Frökna", brukssjuksköterskan Agnes Wistedt, bostad och mottagning. Hon kände väl det äldre bruksfolkets sociala förhållanden.

Nu kapellbacken uppför till Rötkärrsområdet. I Metodistkapellet var "Amanda i kapellet" vaktmästare. Hon hade ständigt ett soligt leende på läpparna om av trosvisshet eller en inneboende ljus livssyn tänkte jag ej på då. Längst bort bodde i tur och ordning "Göt-Anders" med sin skarpa profil och snabba tunga, därefter Allarden och sist i raden "Anders-Petter på änn" med hustru Fia. "Fia på udden" var läkekunnig och ansågs kunna bota engelska sjukan. Mittemot kapellet låg Emma Hedendahls stuga. Emma hade nästan en getfarm, ty hennes många getter gick tjudrade i grannskapet, där de tog till vara allt ätbart.

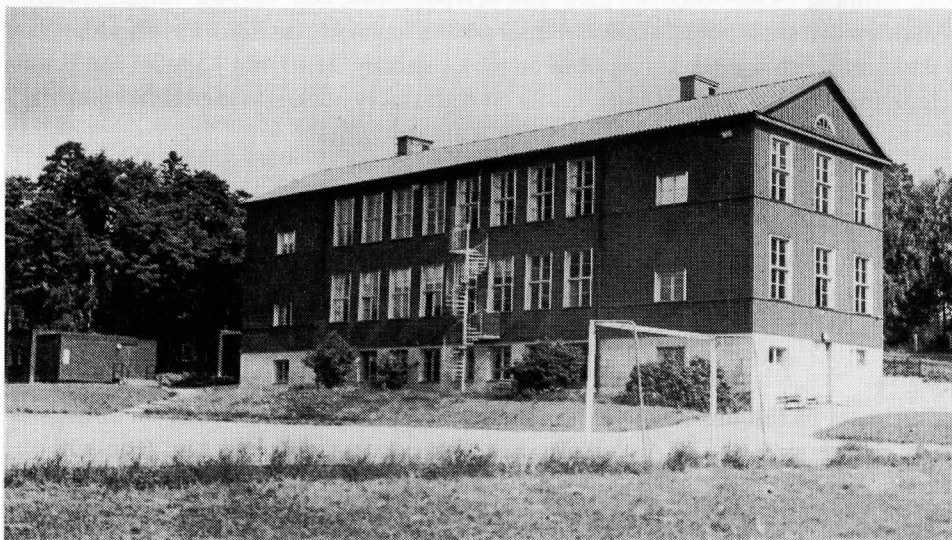
Vidare över skogsbacken mot Långholmen förbi raden av svinhus. Tidningar lämnades hos Nävström, Saxin, Stenqvist och Brutius. När man gick i mittengången hade mor Nävström alltid ärendet ut i "farstun" för att se vad som var på färde. Sist Mandus Sjökvist med hustru Jenny. Mandus satt alltid vid sitt urmakarbord och sysslade med sin hobby, klockor. Jenny var en vänlig kvinna, mörk och med livliga ögon, säkert av vallonsläkt.

Sista huset på tidningsturen var "Spikbruket", där "Skrå-Frans" fick sin lördagsläsning. Här bodde också "Anders-Fredrik", störväxt och rak i ryggen. Han höll ofta tidningen upp och ned. Det sas att han var skral i läsekonsten men prata kunde han och var ganska slagfärdig. I Spikbruket bodde också "nissa" — Hilda Nilsson — som alltid lagade god köttfärs när logen Ankarstjernen hade systrarnas afton.

Hemvägen löpte förbi Björnlunds villa ned genom bygatan över bron och förbi Fröbergs affär, förbi "Postarn's" stall, förbi snickerifabriken och hotellet, där "Hotell-Nisse" kunde höras i ett bullrigt skallande skratt när han skojade med någon . . . och så var det bara den slaggrusade bönhusbacken kvar och till sist skymtade Föreningshuset, där jag bodde, bakom den långa lönnallén.

Lotorp 85-09-18

Torild Lindvall



Lotorps nya skola som togs i bruk på vårterminen 1932

Det gamla Lotorp

En vacker dag i maj gick vi ut med klassen. Då pratade vi om det gamla Lotorp.

Först kom vi till Långholmen. Där bodde människor som jobbade på bruket. Där Långholmen fanns finns det nu körsbärsträd och vinbärsbuskar och blommor. Långholmen är riven nu och ligger under jorden. Nu finns det en basketplan istället.

Sen följde vi vägen fram. Då kom vi till vattentornet. Vattentornet fanns inte förr i tiden för det fanns inga vattenledningar. Då fick man hämta vatten i Kalvfallekällan, som ligger en bit in i skogen. Många hade egen källa eller vattenpump.

Så fortsatte vi och kom till Lotorpskapellet. Förr hette det metodistkapellet. Det är över hundra år gammalt. Fröken berättade att hennes gammelmormor och gammelmorfar, som hette Tolf hade varit vaktmästare i metodistkapellet.

Sen kom vi till en öppen plats där det har funnits tre hus som hette Stockholm, Göteborg och Malmö. Där bodde de som arbetade på bruket. Bredvid husen låg torget. Vid det gamla torget i Lotorp låg handelsboden och kiosken. Kiosken finns kvar men den är ny och ligger en bit ifrån där den gamla låg. Handelsboden har brunnit. Där finns stenar och gräs kvar. Helen berättade att hennes släktingar hade arbetat i handelsboden.

Det fanns en järnväg på den tiden också. Den gick förbi kiosken och slutade uppe vid Yxvikens sågverk.

Tappa inte bort er nu för nu börjar vi på en annan sak!

Dansbanan låg på ett stort gärde, där barnen bygger kojor nu för tiden. Bredvid dansbanan låg en liten servering. Där ligger nu en stor myrstack. Det ligger också massor med bräder och stenar kvar. Ibland grillar man korv där. Vid bron över forsen vid Lotorpsån låg Herrgården med tre hus. Där bodde de som bestämde över bruket. Nu ska de bygga ett minikraftverk vid forsen.

På andra sidan ån ligger den nya fotbollsplanen. Där låg förut Lotorps bruk. Nu finns det bara några husgrunder kvar. Det står en minnestavla över bruket där också. Lotorps bruk byggdes år 1635 och lades ner 1919.

När vi gått en bit, kom vi till en plats där slakteriet hade stått. Framför den platsen ligger ett hus där det bor folk nu. Förr var det ett bageri och Konsum där. När man sprang ärenden åt Ekström på bageriet fick man en hatt av en papperspåse och ibland fick man något som han hade bakat.

Nu ligger Konsum och posten i nya hus bredvid. — Förut fanns det ett hotell men inte nu, fast huset är kvar. Det fanns ett snickeri förr också som gjorde likkistor och mycket annat. Det har brunnit ner. Sen så gick vi på en stig. Där hade det varit en väg förr men vägen går inte där nu.

Sen kom vi till ett litet berg och där har det varit en by en gång. Där fanns ett stall med hästar och kor och grisar. Det är rivet nu och det står ett cykelställ där.

Nu ligger Fröbergs tryckeri där. Där gör de stämplat och trycker på papper. Bredvid Fröbergs låg syfabriken. Den rev de 1984. Förr brukade tanterna sy kläder där. Där låg också posten.

För länge sedan hade John Fröberg en postorderfirma där. Den var känd i hela Sverige.

När syfabriken revs satte de över den stora klockan till Fröbergs tryckeri. Den sitter på taket och den hörs över hela Lotorp när den slår.

Vi såg ett litet lustigt hus en bit bort och fröken sa att det var spruthuset. I det huset hade man brandsprutan förr i tiden.

Vid gamla fotbollsplan finns en damm med röda näckrosor. Dom har den farbror som ägde syfabriken satt. Han hette Gustav Nilsson. Förr fanns det guldfiskar där. Det fanns det också i fontänen som var framför syfabriken.

I backen upp till skolan gick vi förbi en plats där det har legat ett hus som hette Spikbruket. Nu finns bara grunden till deras dass kvar. Där brukar vi leka.

Tänk så mycket vackert som har funnits i Lotorp förr. Det var synd att de rev Herrgården och de andra gamla husen. Nu kan vi bara se dem på kort. Men Lotorp är bra nu med fast inte så bra som förr.

Skrivet av eleverna i klass 3 Lotorps skola

Nu skall vi tänka oss att Mikael och jag som heter Fredrik står och pratar med Oskar som levde i slutet av 1800-talet och i början på 1900.

Fredrik: Var låg Långholmen?

Oskar: Den låg ovanför där er skola ligger nu.

Mikael: Långholmen låg alltså där vår basketplan ligger nu?

Oskar: Ja, det gjorde den.

Fredrik: Nu växer det träd och buskar och blommor där.

Mikael: Hade ni något vattentorn på den tiden?

Oskar: Nej, vi hade brunnar i stället.

Fredrik: Hade ni någon metodistkyrka då du var liten?

Oskar: Nej, det hade vi inte men vi bygde en själva.

Mikael: Var bodde de som arbetade på bruket?

Oskar: En del bodde i Långholmen, en del i Stockholm, Göteborg, Malmö och i Tallgläntan.

Mikael: Nu växer det träd, buskar, blommor och gräs där.

Fredrik: Var låg er handelbod?

Oskar: Den låg bredvid Stockholm, mittemot där eran kiosk är.

Mikael: Handelsboden har brunnit ner och nu finns bara en stenmur kvar. Så växer det gräs där.

Fredrik: Var gick järnvägen?

Oskar: Den gick från Yxviken, förbi kiosken och till Finspång.

Mikael: Den finns inte längre. Där växer gräs och nässlor.

Fredrik: Var låg torget?

Oskar: Det låg vid kiosken.

Fredrik: Ja-ha.

Mikael: Varför hade ni så konstiga namn på husen förr?

Oskar: Jo, de som bodde i husen uppe vid Tallgläntan tyckte väl att det blåste mycket där, så de kallade ett av husen för Blåsut. Det som låg åt ett annat håll kallade de Galesatt.

Mikael: Ja, nu växer det gräs och buskar där. En krusbärsbuske, fruktträd och sten från husen är kvar.

Fredrik: Hade ni någon ålkista då?

Oskar: Ja, det hade vi. Den låg i ån borta vid kiosken.

*Skrivet av Fredrik Lund och Mikael Johansson
klass 3, Lotorps skola.*

Redaktionen har bätt några ungdomar uttala sig om

LIVET I LOTORP NU

Att vara ung i Lotorp

Är man ung och bor i Lotorp så är det ganska praktiskt att spela fotboll. Jag är nästan säker på att det är den enda sporten som finns att syssla med, om man inte vill åka in till Finspång där det mesta finns.

Om man tycker om att vara ute mycket, gå i skogen eller bada i sjöarna som finns eller i ån så klarar man sig rätt bra tycker jag! Vattnet i Lotorpsån är väl kanske lite i brunaste laget men det gör inte så mycket. Det är inte precis något nöje att vara ute om kvällarna i Lotorp, när alla är inne och allt är tyst.

Lotorps skola är bra, tycker jag. Jag har ju gått där alla år utom det sista. Bra lärare och skolgård! Det är klart, att på sjätte året blir det kanske lite tjugigt, man vill prova en ny skola. Men så är det väl överallt.

Vad finns det mer som är värt att skriva om . . . ?

Vi har en mysig post och affären duger också. Biblioteket är bra men för litet! (Jag har inte varit där så mycket så det kan hända att det är annorlunda nu.)

Som sammanfattning tycker jag att Lotorp är ganska fridfullt, fint men ganska långtråkigt. Jag skulle inte ha något emot om det hände lite mer här! När jag blir äldre vill jag kanske bo här.

Ulrika Engström, 7 C, Lotorp

Att vara ung i Lotorp

I Lotorp finns en kiosk, post, affär, fabrik, föreningshus, två fotbollsplaner samt ett missionskapell. På sommaren kan man spela fotboll och bada men det är ingen bra badsjö tycker jag. Ibland finns det för ungdomar och barn lite aktiviteter, men det är inte mycket.

På vintern kan man åka skridskor på Hultsjön och så finns det väl lite småbackar här och där, där man kan åka pulka eller snow-racer.

Nu kom jag på en sak jag glömt. Vi har ett lekis, ett bibliotek och en skola för årskurs 1-6. Jag tycker att det skulle gå bussar oftare både fram och tillbaka och den sista bussen borde gå kl 21.00 men den går tyvärr in till Finspång senast 18.30 och hem senast 18.20.

Jenny B.

Att vara ung i Lotorp

Det är ganska tråkigt i Lotorp. Det finns en del att göra på sommaren men på vintern finns det nästan inget att göra. Det finns två fotbollsplaner. Det finns en fin badplats. Vi har också en handelsträdgård. Vi har en fin skola. Det är kul att bo i Lotorp när man är 2-12 år.

Att vara ung i Lotorp

Det finns knappt något roligt som man kan göra när man är ledig. Det mesta finns i Finspång och då går bussarna så sällan att man måste få skjuts hem om man är sen. Jag tror att de flesta unga kommer att flytta från Lotorp, när de blir vuxna. Om man inte har körkort är det ganska svårt att ta sig någonstans. Kommunen borde se till att Lotorp blev lite mer "levande". De kunde ordna fler aktiviteter i t.ex. Lotorps föreningshus.

Christina Hellqvist, 7 C

Att vara ung i Lotorp

Att vara ung i Lotorp är både bra och dåligt. Det finns inte särskilt mycket att göra och bara en liten affär som inte har något annat än mat, diskborstar, tidningar o.dyl. Det är också dumt att bussarna går så sällan och att det inte är asfalt på cykelvägen till Finspång. Men det finns en del bra saker i alla fall, t.ex. en stor fin post, ett litet bibliotek, en badplats, LIF, nära till skogen, ganska miljövänligt o.s.v. Men jag tror inte det finns något kvar av Lotorp som det är nu år 2050. Det kommer att vara ihopväxt med Finspång som byggts ut åt alla håll. Rena rama stadsmiljön, men jag hoppas att det kommer vara ett litet samhälle, som nu ungefär. Lite enskilt med nära till skogen men bra förbindelser till städer och byar men det ska absolut hänga med i sin tid!

Att vara ung i Lotorp

Att bo i Lotorp är rätt så kul. Man kan spela fotboll, back, och fiska i ån. Och vi har en kiosk och en liten affär och en nybyggd post. Och så har vi ett föreningshus och ett kapell. Men det går dåligt med bussar.

Fredrik Johansson, 7 C

Att vara ung i Stjärnvik

På Stjärnvik är det väl bra för att jag kan hjälpa min pappa med att köra traktor och mycket annat. Vi har ett bra badställe och vi har öppna platser där vi kan lira fotboll och andra lekar och jag har så nära till Finspång så jag kan få tag i nästan allt.

Fredrik Erichsen

Att vara ung i Näfstorp

Det finns 5 familjer som bor där. Det finns en badplats och en snäll pojke som heter Henrik. Och så finns det en liten fotbollsplan och man kan fiska i sjön och åka båt.

Henrik Spångberg

Att vara ung i Butbro

Butbro är en liten by, där det bor cirka 200 invånare. Vi har en handelsträdgård. Vi har också en badplats. Och vi har en fotbollsplan. Vi hade en fotbollsplan på Rävud-den men kommunen rev ner den.

Mitt liv om 10 år. Då har jag nog en tjej och bor i någon lägenhet. Jag har nog en motorcykel och en bil. Jag jobbar också.

Att vara ung i Lotorp

Där jag bor är det lagom med folk och skog. Skogen är så bra att ha tätt in på sig för att plocka bär eller bara gå en promenad i. Jag vill inte bo mitt inne i en storstad. Där är alldeles för mycket avgaser och föroreningar. Det är skönt att gå i naturen och jag tycker synd om de barn som aldrig får se riktig natur. Stackars barn som får växa upp ibland föroreningar och avgaser! De kan inte må bra. Lotorp är ju väldigt litet men vi har ett eget bibliotek, post, lekis, skola m.m. Vi är väl inte så instängda "bönder" som vissa tror (vi har en bonngård). Finspång har nog mer än det dubbla antalet invånare. Så det så!

Marlene, 7 C

Att vara ung i Lotorp

Att vara ung i Lotorp tycker jag inte är något fel med. Jag trivs att bo så att jag kan gå ut i skogen på promenad. Jag skulle gärna vilja bo i Göteborg men då skulle det vara så mycket trafik och så runt omkring. Och jag tycker så mycket om skogen. Eftersom jag inte har några speciella kompisar och jag trivs hemma så tycker jag att det är bra att bo i en liten håla som Lotorp. För jag har inget krav på att gå ut med kompisar på sta'n o. dyl. Alltså är jag hemma och mår bra. Men när jag gått ut gym-nasiet ska jag flytta till Göteborg och gå i högskola. Någon annanstans jag skulle kunna tänka mig att bo på/i vore Ljungskile eller Lysekil.

Petra, 7 C

Brott och straff i Risinge socken under 1600-talets första hälft

Hurudan var brottsligheten i en socken under de första årtiondena av 1600-talet? Hur såg man på de olika brotten? Vad var orsaken till dem? Med hjälp av domboksmate-rial för tiden 1604–1640 skall jag försöka redovisa förhållandena i Risinge socken.

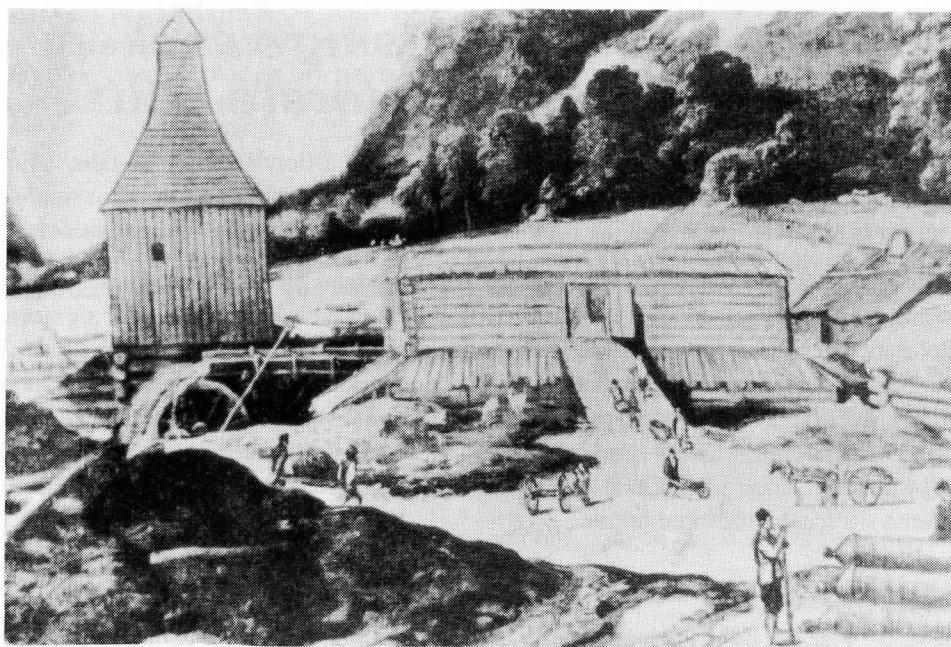
Tiden jag valt att undersöka sammanfaller till stora delar med det svenska stormakt-sväldets framväxt. Successivt fram till 1630 lägger den svenska armén under sig stora delar av östersjöländernas handelspolitiskt viktiga områden. 1630 kastar sig Gustav II Adolf i spetsen för den svenska armén in i det trettioåriga kriget. Dessa utrikespo-litiska äventyr kostade både pengar, vapen och manskap. Det tyngsta lasset fick naturligtvis bönderna dra i form av bland annat ökade skatter och massutskrivningar till knektar. Tiden utvecklade de sig till ett adelsvälde där bondeklassen började känna sitt fria fortbestånd hotat.

RISINGE SOCKEN

Risinge socken, med Finspångs bruk, blev under den här tiden centrum för den svenska krigsindustrin. Kronan gjorde här en storsatsning på uppbyggandet av stångjärnstillverkning och kanongjutning. Under de första åren av 1600-talet gick bruksrörelsen på sparlåga. Men i och med att hertig Johan, 1618, engagerade, den sedan 1595 i Nyköping verksamme, byggnadsledaren Wellam De Besche blev det åter fart på bruksrörelsen i Finspång. Från och med 1618 arrenderade De Besche bruket och det var under hans ledning som kanontillverkningen satte fart. Det bygg-des bland annat en ny ugn på sensommaren–hösten 1625. Bakom ryggen, som eko-nomiskt stöd till De Besche, stod den nederländske bankiren Louis De Geer. Denne kom att investera ansevärliga mängder kapital i Sverige och detta satte Gustav II Adolf i stort beroende av honom.

Det blev under 1600-talets första årtionden en kraftig inflyttning av olika befolk-ningsgrupper till Finspång. Förutom ett stort antal knektar engagerades ett antal hantverksspecialister för olika byggnadsarbeten vid bruket. Till detta kom sedan driftspersonalen. Från södra Belgien handplockades järnhanteringstekniskt kunniga arbetare med sina familjer för vidare befordran till bland annat Finspångs bruk. 1629 fanns det 57 valloner vid Finspångs bruk. Av dessa var 3/4 kolare, skogshuggare och butar. De övriga var bruksarbetare. Totalt arbetade det 101 personer på bruket och gården år 1629.

Under 1620 och 1630-talet anlades ytterligare två bruk i socknen, Börsjö och Lotorp.



Motivet till bilden är med ganska stor sannolikhet hämtat från Finspång. Byggnaderna utgörs av den tvåpipiga masugnen i vilken kanonjärnet nedsmältes samt av en s.k. "borrvind" med därtill hörande ränna och hjul.

Oljemålning av Allart van Everdingen, 1600-talets mitt.

Totalt bodde det cirka 1100–1200 personer i Risinge socken på 1615–20-talet. Av dessa utgjorde bönderna den klart största delen. Dessa var bosatta i några av de 60-tal byar som då fanns i socknen. Förutom jordbruk och boskapsskötsel ingick kolning till bruket i deras sysslor.

Risinge socken tillsammans med Regna och Skedevi socknar fick sin statsfästelse som eget härad den 31 maj 1621. Häradet fungerade som egen juridisk enhet sedan 1604. Tingsplatsen var belägen vid Risinge gamla kyrka.

RÄTTSSYSTEMET

Under hela 1600-talet var det de medeltida lagarna, framförallt Kristoffers landslag, som gällde som rättesnöre i Sverige. 1608 tog Karl IX initiativ till att landslagen trycktes upp och gavs ut. Tidigare hade det förekommit ett stort antal handskrifter av lagen som inbördens företedde stora olikheter. Genom denna åtgärd bidrog

man till att häradsrätterna dömde efter samma lagtext. I ett tillägg till lagen påpekade Karl IX att vissa brott, bland annat sedlighetsbrott, skulle dömas efter Guds lag. Detta betydde att straffen för dessa förseelser var hämtade ur den mosaiska rätten. Jämfört med tidigare straffrätt utvidgades användandet av dödsstraff i och med denna lagutgåva.

NÅGRA FELKÄLLOR

Domboksmaterialet är ett problematiskt källmaterial. Det ligger i dess natur att det belyser lokalsamhällets mörka och mindre fridsamma sidor. Man får lätt en snedvriden bild av samhällsförhållandena. Därför måste man ha i åtanke att myntet också hade en framsida som präglades av ett stillsamt liv i årstidernas rytm. Innan jag börjar genomgången av brottsligheten i Risinge socken ska några felkällor påvisas:

- Dold brottslighet. Man arbetar med begreppet registrerad brottslighet i förhållande till en total brottslighet. Följden blir en viss dold brottslighet. En samtida uppskattning av denna, från England, säger att cirka 80% av alla brott aldrig nådde domstol.
- Edsgärdsmanprocessen. Vid denna tid låg bevisbördan på den anklagade som, om han nekade, anmodades att uppenbara sig på nästa ting med 12 personer (edsgärdsmän) som skulle svära på att han var oskyldig. Hela denna procedur var vidöppen för manipulationer. Edsgärdsmännen kunde värvas med hjälp av hot och mutor bland annat.

ÖVERSIKT ÖVER BROTTSLIGHETEN

För perioden 1604–1640 har häradsrätten totalt behandlat 109 anklagelser för brott i Risinge socken (Domboksmaterial saknas för åren 1611–1614). Dessa brott kan delas in i olika grupper efter vilken karaktär de har.

- Brott mot person, som svarade för 65 fall (60%). I denna grupp inräknas våldsbrott, sedlighetsbrott, hemfridsbrott, förtal m.m.
- Brott mot egendom utgjordes av 41 fall (37%). Här inräknas bland annat skadegörelse, stöld och bedrägeri.
- Trolldomsbrott får utgöra en egen grupp. Åtta kvinnor, varav 3 (3%) från Risinge socken, stod anklagade i en trolldomsprocess under denna tid.

De brott som dominerade i Risinge socken var misshandel med 20 fall. Därefter följde stöld med 16 fall, förtal med 13 fall, hor med 12 fall och skadegörelse med 11 fall. Utav de totalt 109 registrerade brotten utgjordes 17 av dem brott mot överheten. Det gäller främst egendomsbrott där Kronan, dess tjänstemän och bruken utsattes för olika ekonomiska brott.

BROTT MOT PERSONER

Det är i samtliga fall, utom två, män som praktiserat misshandel mot varandra. När kvinnor varit inblandade har de tillhört de som utsatts för misshandel.

Hult är en by som har utmärkt sig lite mer än andra byar vad gäller misshandel och grannosämja. Det är också här som de båda fallen av kvinnomisshandel hör hemma. Byn, som är den största i socknen, ger intryck av att vara en kroniskt infekterad plats som ständigt återkommer i protokollen. Olika personer i byn är inblandade i ett nät av stölder, förtal och misshandel. Orsakerna till denna grannosämja i Hult är i många fall konflikter om marken, mer eller mindre omfattande stölder och en allmän miss- tänksamhet mot varandra som lätt resulterade i förtal och misshandel.

Kombinationen fylleri och misshandel har varit ovanlig i socknen. Det är enbart i två fall där spriten figurerat. Det ena hände på hösten 1616. Det var Sven skomakare från Doverstorp och Nils knekt som satt och söp i Börsjö kvarn. Där kom Olof knekt på dem och efter en del tråtor utbröt ett rejält slagsmål. Alla tre blev dömda till 6 mark vardera i böter. I det andra fallet hade nämndemannen Mattes Larsson i Blixtorp varit i Norrköping tillsammans med sin granne Påvel i Stenstorp och supit vid Mattesmässa 1635. På vägen hem sade Påvel att han hade tänkt sälja av lite mark. Detta tyckte inte Mattes att han skulle göra. Efter lite parlamentering kom Mattes Larsson åt sin yxa och högg av vänstra handen på Påvel. Efter tingsförhandlingarna förenades Mattes och Påvel som vänner sedan Mattes fått ersätta Påvel med 80 lod silver och lön till bårskäraren. Mattes dömdes också till 20 mark i böter.

Ytterligare ett par fall av svårare misshandel har förekommit. Nämndemannen Måns Jönsson i Össby blev svårt misshandlad av en granne på sommaren 1607. Efter att ha blivit huggen med en lie på armen, benet och i sidan blev han liggande hos bårskäraren i fem veckor. En annan nämndeman som varit i farten var Jon i Ängenäs. Han hade på sommaren 1619, tillsammans med sin granne Jöns i Ragnetorp, misshandlat sin svåger Lasse i Ragnetorp så att han fått en arm avslagen.

I de fall där man kan skymta orsakerna till misshandeln har det i allmänhet varit osämja om mark eller hämndaktioner dels för olika former av förtal och dels för stölder.

Straffen för misshandel har i samtliga fall blivit böter. I några fall har den anklagade också fått betala bårskärlönen. De fall som resulterat i blåmärken och där i regel inget blodvite uppstått har boten varierat mellan 3–6 mark. Böter på mellan 5–8 daler har dömts i svårare fall där blodvite uppstått och där någon form av tillhygge använts.

Två mord har förekommit i Risinge socken under den undersökta tiden. 1622 dömdes Karin Olsdotter från Rörstorp till döden för barnmord. I september 1626 stod den vallonske smältaren Andri De Fala anklagad för att ha slagit ihjäl sin landsman Sten Willem. Denne hade råkat i gräl med Andris bror Jacq. Under grälet kom Andri in i rummet och slog ett krus i huvudet på Sten så att han dog. Häradsnämnden dömdes Andri till döden efter det 2 kapitlet i dråpabalken.

Sedlighetsbrotten dominerades av anklagelser för hor (sexuell förbindelse mellan två personer, gifta på var sitt håll eller mellan två personer av vilken den ene var gift). Där efter kom lägersmålsbrotten (sexuell förbindelse mellan ogifta personer) och slutligen kom mökränkningsbrotten (en ogift man som har sexuell förbindelse med en kvinna som antogs vara jungfru).

Det vanligaste straffet för lägersmål och mökränkning var böter på 40 mark. Det var då enbart mannen som straffades. Boten halverades om mannen och kvinnan lovade att ingå äktenskap. Detta hände Knut skraddare som 1621 anklagades för lägersmål med Ingeborg Pärdsdotter i Börsjö. Olof knekt, som 1610 dömdes för lägersmål med en Gunell Jönsdotter fick sina böter på 40 mark omvandlade till tvångsarbete på Finspångs bruk. Orsaken till detta var Olofs stora fattigdom. Två drängar från Vistinge och Börsjö som 1608 dömdes för lägersmål med en lösdriverska fick enbart 3 mark i böter vardera. Detta var det vanliga straffet för sexuella förbindelser med lösdriverskor.

I början av 1600-talet ser det ut som de som dömts för hor fått höga penningböter. Den straffskärpning för hor som fastställdes i lagen från och med 1608 praktiserades inte förrän 1632 i Risinge socken. Från det året dömdes både mannen och kvinnan till döden. På så sätt har fyra män och fyra kvinnor dömts till döden i Risinge socken, mellan åren 1632–1640. I två av fallen hade männen lyckats rymma för att undkomma sitt straff. Sven skomakare från Doverstorp figurerade ett par gånger i domboken som anklagad för att ha bedrivit hor. I det ena fallet anklagades han av Lasse ryttare i Ekedalen, som ryktesvis hade hört att hans hustru och skomakaren haft sexuell umgänge. På sommaren 1632 befann sig Sven skomakare hos hustru Anna Persdotter i Rörstorp. Sven ljög för henne och sade att hennes man hade blivit dödad i Preussen. Hon trodde på skomakaren som sedan *"hadhe lekt medh henne til dess han fick fullkomna sin onda willia"*. Anna dömdes till döden medan Sven rymde från trakten för att klara sig från en säker död.

Förtal och smädelse var det tredje vanligaste brottet i Risinge socken. Att anklaga någon för att vara tjuv överväger klart bland förtalsuttrycken. För detta dömdes man till 40 mark i böter. Det finns ett visst samband mellan detta förtalsuttryck och den framskjutna plats stölderna hade i socknen.

På hösten 1620 försvann det en del honung i Lämmenäs. Ramborg och Måns i byn anklagade Olof i Lämmetorp för stölden och kallade honom en tjuv. Nu visade det sig efter några vittnesmål att Ramborg och Måns själva hade tagit honungen och sedan falskt anklagat Olof för att vara en tjuv. På hösten 1618 hade Bengt i Näs varit på marknaden i Norrköping. Han hade supit en del. Tydligt hade han något otalt med länsmannen Töris i Bottorp för när han stötte ihop med honom på marknaden hade han kallat honom för "en falsker böfvel". För denna smädelse fick Bengt böta 5 daler. Bonden Lasse i Torp och drängen Gotskalk i Gammalstorp fick 1622 böta, förutom 3 mark vardera, också en kanna vin var till kyrkan för att de "brukat skamliga och ohövliga namn" mot varandra i samband med ett slagsmål. Några valloner, som under fylleri "brukat en ond mun" på brukspatron Wellam De Besche, gick märkligt nog fria från straff. Detta hände på hösten/vintern 1621.

Bakom förtälet skymtar man den informella sociala kontrollen i Risinge socken. Människorna var själva skyldiga att hålla reda på vem det var som stal och att sedan informationen nådde till häradsstinget.

BROTT MOT EGENDOM

Bland egendomsbrotten var stöld det vanligaste i Risinge socken. Fyra personer har blivit dömda till döden för stölder de utfört. I det första fallet anklagade Per Håkansson, befallningsman på Finspångs bruk, Måns sågare för att han 1610 tog 4 lispund stångjärn från Daniel hammarsmed. I det andra fallet dömdes, på sommaren 1616, Claes skaffare på Finspångs bruks provianthus till döden. Han hade stulit stora mängder mat och spannmål från brukets provianthus. Stöldgodset hade han sedan sålt vidare till bönder och mjölnare i och utanför socknen. Förutom stölderna hade han förfalskat redovisningen för den spannmål som bönderna hade levererat till provianthuset. Den tredje dödsdomen utfärdades 1627 mot hammarsmeden Per Stensson på Börsjö bruk. Denne hade stulit stångjärn som han sedan sålt till bönderna i socknen. Förtjänsten hade han stoppat i egen ficka. Nu ansåg tydligt brukspatron på Börsjö, Rolof Wellamsson, sin smed som alltför värdefull att bli av med. Han väddade till rätten att skona smeden till livet. Slutligen, den fjärde dödsdomen för stöld råkade drängen Per Jönsson i Kolstad ut för på sommaren 1604. Bakgrunden till denna dödsdom var den mest omskrivna processen i Risinge socken under den första hälften av 1600-talet. Drängen dömdes för både stöld och skadegörelse. Orsaken var att drängen blivit tillsagd, att mot belöning, av sin husbonde Lars Skarps hustru, Sissela, ta två oxar som gick på bete vid Vistinge. Dessa oxar ägdes av handelsmannen och norrköpingsborgaren Per Andersson. Vidare blev drängen tillsagd av sin husbondes hustru att utföra en hämdaktion mot norrköpingsborgaren Töris

Månssons såg i Kolstad. Hustru Sissela hade vid ett besök i Norrköping kommit i gräl med Töris Månssons hustru om en gammal affärsuppgörelse. Väl hemkommen till Kolstad sade Sissela till drängen att bränna ner Töris Månssons såg. Både hustru Sissela och drängen Per Jönsson blev dömda till döden men tydligen blev Sissela benådad då hon förekommer i protokollet längre fram.

Byn Hult, som tidigare omnämnts, figurerade även i protokollen vid olika stöldprocesser. Bland annat blev nämndemannen Lasse Persson i Hult bestulen vid två tillfällen under vintern/våren 1624. I det ena fallet av sin styvmor Ingeborg och i det andra fallet av sin granne Finved. Lasse blev vid dessa tillfällen av med bröd, fisk, kött, mjöl, öl och brännvin. Ingeborg och Finved dömdes till 40 mark vardera i böter.

Skadegörelse var det näst vanligaste egendomsbrottet i Risinge socken. Förutom den ovannämnde kolstaddrängen Per Jönssons bedrifter var nog ödeläggandet av det år 1635 anlagda bruket i Lotorp den mest omfattande skadegörelsen i socknen vid den här tiden. Brukspatron på Lotorp, Gillius De Flon hade tydligt förvärvat en gård i Klippeatorp och på så sätt drivit bonden Jöns Persson ifrån gården. Jöns hade då hotat med att bränna ner hammarsmedjan, kvarnarna och Gillius bostad i Lotorp. 1636 brann hela bruksanläggningen och gården ner till grunden och Jöns Persson kunde inte svära sig fri från anklagelserna utan dömdes till döden efter högmålabalken. I samband med denna dom dömdes han också för förtal och okvädande av prästen och ledamöterna av häradsnämnden. Denne Jöns Persson i Klippeatorp hade tidigare, 1630, blivit dömd för bedrägeri. Jöns hade vid ett tillfälle befunnit sig vid provianthuset i Finspång när en bonde kom dit för att köpa salt. Då det inte fanns något salt där erbjöd Jöns bonden 8 mark salt för 12 öre. När bonden sedan kom hem upptäckte han att det bara var sand i påsarna. För detta tilltag dömdes Jöns till 12 mark i böter.

Några valloner finns också bland de som anklagats för skadegörelse. I det ena fallet anklagade brukspatron på Finspång, Willem De Besche, 1621 några valloner för att de druckit sprit och spelat om natten och på så sätt fördärvat både malm och kol. I det andra fallet anklagade prästen i Risinge en vallon för att han 1632 skulle ha slagit ihjäl några boskap som prästen ägde.

Den tidigare omtalade nämndemannen Jon i Ängenäs hade tydligt haft ett ont öga till sin syster Maritt i Ragnetorp (nu tydligt änka). På vintern 1620 blev Jon dömd till 40 mark i böter för omfattande skadegörelse på Maritts hus och fähus. Två år senare, på våren 1622, dömdes han för hemfridsbrott mot Maritt. Bakgrunden till detta trakasseri var tydligt så att Jon ville komma åt den mark som hans sväger, Maritts man, ägde i Ragnetorp. Jon hade sedan 1614 olagligt slagit hö på mark som tillhörde Ragnetorpgården.

Just denna typ av olovligt utnyttjande var det ytterligare sex risingebönder som blivit dömda för. Det strängaste straffet råkade två viggestorpsbönder ut för när de på hösten 1630 olovligt bärgat ett ängsstycke som tillhörde Finspångs bruk. För detta blev de dömda till 40 mark vardera i böter.

Bland orsakerna till de många egendomsbrotten märks tydligt en uppblossande konflikt mellan socknens bönder och ägarna till den nyvaknade bruksrörelsen. Tydligt kände bönderna sig undanträngda. Straffen för brott mot bruken och dess egendom var också förhållandevis hårda.

TROLLDOMSBROTT

I domboken för Risinge härad finns inget nämnt om någon trolldomsprocess i socknen under början av 1600-talet. Däremot, med hjälp av en bevarad räkenskapsbok för uppbörd och utgift vid Finspångs bruk och gård från 1616, framkommer det med all tydlighet förekomsten av en trolldomsprocess i Risinge socken. Räkenskapsboken är förd av fogden på Finspång, Christoffer Andersson.



(Ur Christoffer Anderssons räkenskapsbok 1615–17):

”... att sänka trollkvinnor (häxor) i vatten och pina dem till en sann beännelse”.

Det är tydligt att det förekommit särskilda tingsförhandlingar för att döma de anklagade kvinnorna. Det var åtta kvinnor som stod anklagade för trolldom. Tre av dem var med säkerhet från Risinge socken, nämligen Elin och Kirstin från Näs och Ingrid från Rippestorp. De övriga fem var från Eneby, Regna och Skedevi socknar. Processen mot kvinnorna gick till på så sätt att först fick de genomgå vattenprovet. Där visade det sig om de var skyldiga eller inte. Om vattenprovet skrev kuddbyprästen Erik Johan Prytz i sin skrift *Magia Incantatrix*:

”Varför pröva på vattnet? Eftersom de missbrukar vattnet i vilket de blivit döpta, så skall de genom vattnet till ett straff kunna bli röjda. 2 De är besatta av djävulen, som är en lätt ande, därför sjunker de inte.”

Vattenprovet gick till på så sätt att kvinnorna bakbands och släpptes sedan i vattnet. Flöt de då ansågs de som skyldiga men sjönk de var de oskyldiga. Tydligt klarade de vattenprovet med livet i behåll för på samma ting fick de sina dödsdomar. De avrättades troligen direkt efter att domarna fallit. Under den tid som tingsförhandlingarna pågick satt kvinnorna fängslade på Finspång.

Vilken typ av trolldom kvinnorna anklagades för framgår inte av räkenskapsböckerna. Det troliga är dock att det rörde sig om anklagelser för boleri med Satan. En kvinna från Hällestads socken stod nämligen anklagad för detta 1620. Vid den processen var Finspångsfogden Christoffer Andersson och lagläsaren, vid Risinge processen, Hans Hendriksson, närvarande.

Det finns en sägen från Risinge socken som säger att kvinnorna skulle ha avrättats vid Trollkärringsberget, strax norr om Finspång och att vattenprovet skulle ha utförts vid gölen strax intill berget.

Denna trolldomsprocess och flera andra i Östergötland i början av 1600-talet hängde samman med den straffskärpning för bland annat trolldom som hertig Johan fastställde i sitt mandat från den 19 mars 1614. Hertig Johan ansåg att Sveriges lag på flera punkter var alldeles för mild mot trollkunnigt folk.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

I jämförelse med några andra undersökta områden i Sverige (Långhundra hd, Vendels socken i Uppland och Jösse härad i Värmland) uppvisade Risinge socken en hög procent egendomsbrott i förhållande till personbrotten. Just denna förskjutning av brottsligheten mot en större del egendomsbrott i förhållande till personbrotten är typiskt för ett område som så sakteliga börjar övergå i ett kommersiellt stadium. Den stora bidragande orsaken till detta i Risinge socken var Kronans stora satsning på järnhanteringen och allt som följde i dess spår.

VAD KOSTADE DET 1620–1625?

- Gruvskrivare 8 daler i månaden
- Gruvarbetare 6 daler i månaden
- 1 kohud: 4 mark
- 1 aln kläde: 10 mark
- 1 lispund smör: 6,5 mark
- 1 tunna strömming: 10 mark
- 1 tunna korn: 2 daler
- 1 ox: 8 daler
- 1 tunna kol: 2 öre
- 4 hästskor: 6 öre

Ur Lagerqvist och Nathorst-Böös:
VAD KOSTAR DET?

Christer Öjring

KÄLLOR OCH LITTERATUR I URVAL:

Otryckt:

- Lindquist, C., *Tidiga trolldomsprocesser i Östergötland* (Kyrkohistorisk årsskrift 1920–21)
- Risinge härads domböcker 1604–1659 AI:1 (VLA)
- Öjring, C., *Brott och straff i Sverige 1615–1636*
- Östergörlands domböcker 1610 E:VII AAAF:2 (GHA)

Tryckt:

- Dahlgren, E. W., *Till belysning af förfarandet i äldre svensk trolldomsål* (Kyrkohistorisk årsskrift 1920–21)
- Englund, P., *Brott och straff i Långhundra 1545–1570* (Folkets Historia 1/1983)
- Inger, G., *Svensk rättshistoria*
- Kjällerström, S., *Guds och Sveriges lag under reformationen*
- Weissner, W., *Crime and punishment in early modern Europe*
- Österberg, E., *Väld och våldsmentalitet bland bönder* (Scandia 1/1983)

RAMSTORP

Namnet Ramstorp är i ortnamnsarkivet belagt tidigast år 1413. Det kan vara bildat till den gamla benämningen på korp, ramn, som säkert var vanlig i denna skogiga och bergiga trakt. Det kan vara bildat av ett gammalt ord, ramm i betydelsen fuktig äng eller kärrmark, och skulle i så fall kunna syfta på de delvis sankade områdena mellan Bysjön och Yttersjön, båda 46 m ö h, och området söder om Bleken, 47 m ö h. Troligare är dock att Broocman har rätt, då han skriver "Ramstorp av Ramunder eller Ramur som betyder en förträffelig stark".

Trakten är mycket sjörik. Förutom redan nämnda sjöar finns Bleklången, Bönern, Hagsjön och Skärsjön inom eller vid gränsen till Ramstorps ägor. Högt belägen i nordvästra hörnet ligger den lilla skogssjön Givern strax intill en av Risinge sockens högsta punkter, Giversklint, 112 m ö h. I skogsområdet mellan Bönern och Bleken ligger en tjärn med det egendomliga namnet Gölfallegöl. Av ålder torde den ha kallats gölen rätt och slätt. På 1876 års karta står Bråtgölen och samma namn uppger Gustaf Olssons sagesman. På dagens karta alltså Gölfallegöl. På 1860-talet upptogs ett torp omedelbart söder om gölen. Det fick heta Gölfalla. Och nästa steget i namnutvecklingen för gölen vid Gölfalla blev Gölfallegöl. Torpet är sedan 1943 rivet och borta, de små lyckorna skogsplanterade och bara gölen finns kvar. Men namnet påminner om historiens gång.

Hos Broocman finns ytterligare en notering om Ramstorp. "Girs finnes i två sjöar vid Ramstorp, så stor som lagliga abborrar." Denna fisk äts fortfarande i Östeuropa men knappast väl i vårt land.

Bleken avvattnas till Bönern, 37 m ö h, en fallhöjd på tio meter på en sträcka av 1,5 km. Men efter de första 500 meterna nedanför Bleken är fallet inte nämnvärt. Där rinner bäcken genom sankmark. Den första sträckan har utnyttjats för hytta och kvarn.

Brestorps hytta — eller Ramstorps?

Gustaf Olsson berättar att han år 1919 tillsammans med lantbrukaren Karl Hagenberg, Brestorp, besökte hyttruinen vid Blekebäcken ett par hundra meter söder om Herrgården. Då som nu stod pipans innervägg kvar. Olsson anmärker "Efter vad jag hittills kunnat finna är Ramstorps hytta ej upptagen i tillgängliga handlingar".

Bergsten nämner inte någon hytta i vare sig Ramstorp eller Brestorp, men han räknar upp Ramstorp men inte Brestorp bland de hemman som tillhörde Hällestads bergslag. "Under 1600-talets senare hälft tillfördes bergslaget ytterligare hemman

vilka tillhörde bergslaget 1816. Av Risinge socken — Ramstorp och Stenstorp.” Detta skedde som en naturlig följd av att Risinge bergslag enligt samme forskare lades ner år 1681.

Östen Pettersson kallar hyttan Brestorps hytta. Under rubriken ”Hyttor nedlagda på 1600-talet” skriver han. ”Brestorps hytta finns nämnd hos Videgren som troligen tillfinnandes 1625. En Brestorps närliggande hytteplats har med någon tveksamhet markerats vid bäcken mellan Yttersjön och Bönnern. Ägoförhållandena i Brestorp–Stenstorp–Ramstorpområdet är mycket splittrade och kan ha undergått ägobyten, vilket talar för markeringen. Även talar härför det förhållande att Ramstorp aldrig tillhörde Bergslagen, vilket de andra båda nämnda hemmanen gjorde.” Hyttruinen ligger vid bäcken från Bleken vilket bör noteras.

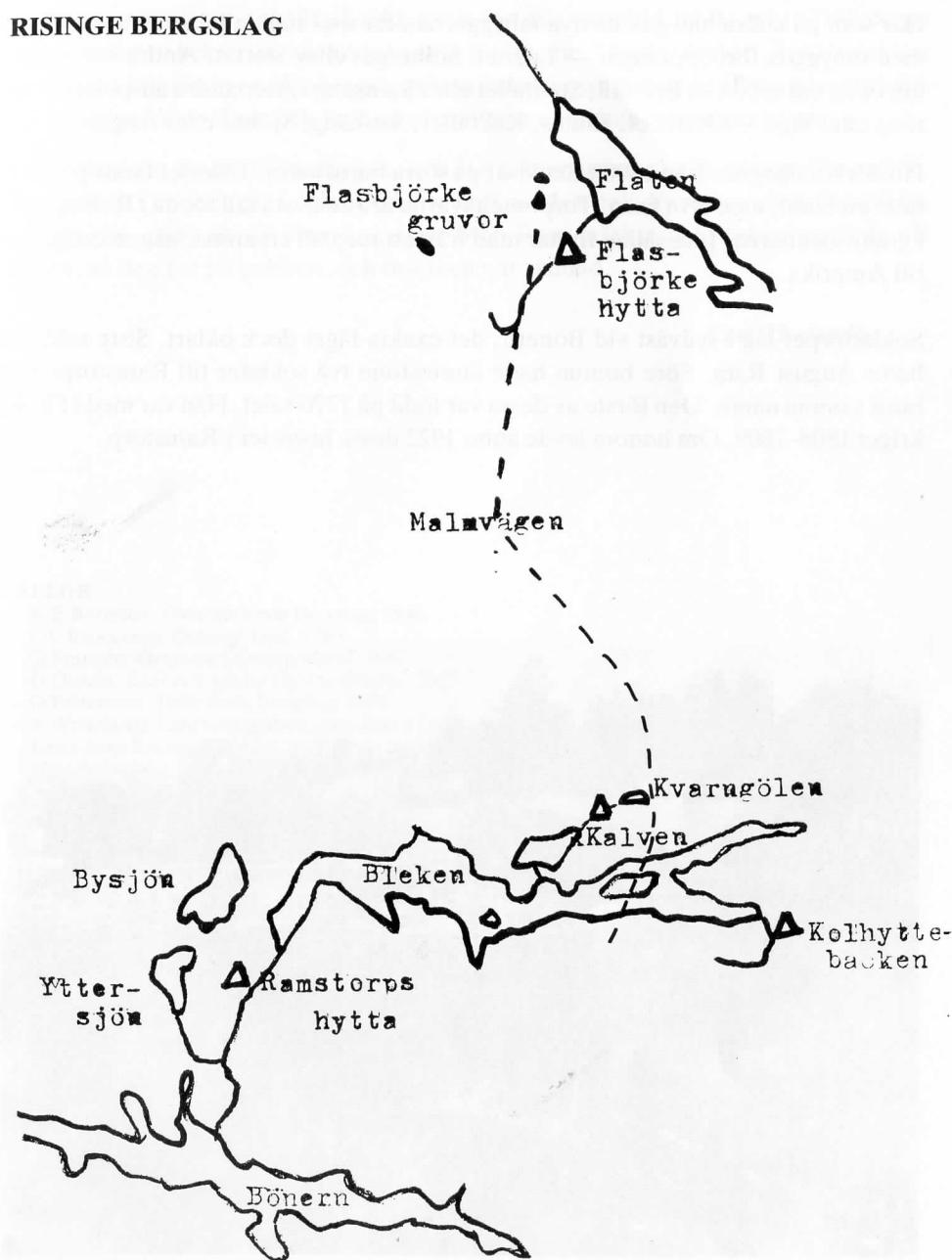
Ägoförhållandena i trakten i äldre tid verkar något osäker, men om det område, där hyttan låg, har det såvitt man kan se inte rätt tvistigheter, utan detta har av gammalt hört till Ramstorps ägor. Tvisterna gällde ett triangelformat område söder om Skärsjön, cirka två km nordvästut. Pettersson räknar inte med att Risinge bergslag existerat.

Det ter sig frestande att överge alla dessa motstridiga teorier och föreslå en annan lösning. Vid Blekens östra ände finns resterna av en hytta, den plats som genom tiderna kallas Kolhyttebacken. Vid sjöns västande finns resterna av Ramstorps hytta. Mellan Kvarngölen och Kalven (Blekens ”kalv” norr om sjön) skall enligt Gustaf Olssons meddelare ha funnits en hytta. Från norr kom malmvägen från Risinge bergslags enda gruvor, de i Flasbjörke fem kilometer bort. Detta borde med fog kunna tänkas ha bildat centrum för Risinge bergslag, som dessutom hade hyttor i Flasbjörke och på Stjärnviksskogen, till dess att malmen i Flasbjörke sinade och bergslagsprivilegierna drogs in.

I Ramstorps by om två mantal frälse har genom åren funnits fem eller sex gårdar. Vid laga skifte 1853 fanns fyra gårdar, två fick ligga kvar i gamla byn sydväst om Bysjön. Mellan denna och Bleken byggdes Herrgården tillhörande Finspång och väster om Yttersjön byggdes Sörgården.

Beskrivningen till 1874 års karta över Risinge Tingslag upptar 20 tomter och ett soldattorp på Ramstorps ägor. ”Tomterna” — det är torp, statarstugor och backstugor. Samtliga dessa tillkom på 1800-talet. Fyra före 1830, sex på 1830-talet, fem på 1840-talet, fem på 1860-talet och tre på 1870-talet. Ett par hade redan hunnit läggas ned, då kartan upprättades. Denna intensiva nybyggnads- och nyodlingsperiod har sin bakgrund i den kraftiga befolkningsökningen med åtföljande jordhunger.

RISINGE BERGSLAG



Försök till rekonstruktion av Risinge bergslag

Här som på andra håll gav de nya inbyggarna ofta sina ställen talande namn, namn med inbyggda förhoppningar — Lugnet, Solberget eller Slottet. Andra namn talar om odlarens möda — Bråtfall, Stenfallet eller Stensäter. Åter andra anspelar på terräng eller läge — Gölfallet, Kilnäs, Källfallet, Sankäng, Sjönäs eller Ängen.

Husförhållanden från 1800-talet visar på stora barnskaror. I Slottet fanns på 1880-talet en familj med elva barn. Torpinnehavarna är i de flesta fall födda i Risinge eller i grannsocknarna. Inte sällan flyttar man från ett torp till ett annat, någon emigrerar till Amerika.

Soldattorpet låg i sydväst vid Bönern, det exakta läget dock oklart. Siste soldaten hette August Ram. Före honom hade åtminstone två soldater till Ramstorps rote burit samma namn. Den förste av dessa var född på 1770-talet. Han var med i Finska kriget 1808–1809. Om honom levde ännu 1922 dessa historier i Ramstorp.



Torpet Slottet under Ramstorp. Fotot taget före 1930. Torpet revs på 1940-talet.

En gång var Ram och två till på vakt, men den ene var rädd, så Ram sa: "Vill du ge mej ett hallstop brännvin, så ska jag vakta för dej me." Ja, så blev det. Under vakten kom ryssar krypande nedför berget, och en kula slog av hanen på Rams gevär, så det vart odugligt. Men Ram fick tag i en annan bössa och knäppte några ryssar.

— En gång var Rams löjtnant sjuk, och Ram åtog sig att skaffa honom lite mjölk. Han gick in i en ladugård och mjölkade en ko. Men bak dörren stod en finngubbe med en yxa, redo att slå Ram i skallen. Men Ram märkte det i tid och spände till dörren, så den for på gubben, och mjölken var räddad.

Carl Thelander

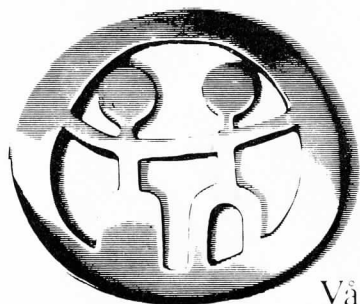
KÄLLOR

- K E Bergsten: Östergötlands Bergslag, 1946
- C F Broocman: Östergötland, 1760
- G Franzén: Ortnamn i Östergötland, 1982
- G Olsson: Byar och gårdar i norra Risinge, 1927
- Ö Pettersson: Hällestads Bergslag, 1979
- A Wennberg: Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland, 1947
- Karta över Risinge Tingslag 1874 jämte beskrivning
- Material samlat av studiecirkel inom Risinge Hembygdsförening

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	1
Ur Lotorps bruks äldsta historia	2
Från pojkårens Lotorp	14
Det gamla Lotorp	21
Livet i Lotorp nu	24
Brott och straff i Risinge socken under 1600-talets första hälft	27
Ramstorp	37





Symbolen för Östgötabanken är såvitt vi vet den enda banksymbolen i världen med människor i.

Vår banksymbol stämmer också med vår inriktning och profil – det mänskliga engagemanget. När du ser vår symbol, så vet du också att du alltid är hjärtligt välkommen!

ÖSTGÖTABANKEN

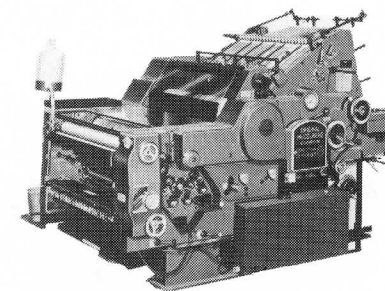
Din Egen Provinsbank



Kalkugnsvägen 1
Tel. 170 70

S. Storängsvägen 4
Tel. 180 80

Hälestad
500 09



**TRYCK-
baker**



126 37

AB An-Jo-Tryck

Skutbovägen 5 - Box 81 - 612 01 FINSPÅNG

Välkommen in till oss
och titta på alla intressanta böcker

- Böcker att läsa själv och böcker att ge bort i present. Urvalet är stort: romaner, deckare, memoarer, faktaböcker, barnböcker, utländsk litteratur ...

GÖR FYND I VÅR ÖSTGÖTAHYLLA

FULLSORTERAD PAPPERSAVDELNING
kontorsmaterial, skriv- och räknemaskiner, kontorsmöbler

HOBBY OCH HEMSLÖJDSAVDELNINGAR

FINSPÅNGS
BOK & PAPPERSHÄNDEL AB
Kalkugnsvägen 4 — Tel. 100 48, 109 00